

ਜਵਾਲਾ ਮੁਖੀ

ਬਾਵਾ ਬਲਵਿੰਤ

ਲਾਹੌਰ

ਸਿਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ,
ਨਿਸ਼ਬਤ ਰੋਡ

ਸਭ ਹੱਕ ਕਰਤਾ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ—ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੪੩

੫੦੦ ਕਾਪੀਆਂ

ਮੁਲ ੧੧।)

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ. ਸਿਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ, ਲਾਹੌਰ

ਆਸ਼ਾ ਆਰਟ ਪ੍ਰੈਸ, ੨੬ ਮੈਕਲੋਡ ਰੋਡ, ਲਾਹੌਰ

ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਮਨ
ਲਈ ਮੁਲਕ-ਬਦਰ ਹੋਏ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ,
ਫੈਸਿਜ਼ਮ, ਨਾਜ਼ੀਵਾਦ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮ-
ਰਿਆਜ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦਾਂ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ
ਆਜ਼ਿਦੀ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ, ਅਤੇ ਸਰਬ-
ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਏ
ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ

ਨੌ

ਧੰਨਵਾਦ

ਮੁਖਚਿੜ੍ਹ ਮੇਰੇ ਬਰਪਨ ਦੇ ਦੋਸਤ ਹੋਣਹਾਰ
ਚਿਤੁਕਾਰ ਟੀ. ਅੰਸ. ਦੀਪਕ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇਰ ਬੁਰਸ਼
ਦਾ ਕ੍ਰਸ਼ਮਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਾਲ ਮਿਹਨਤ ਤੇ
ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੁਆਲਾ ਮੁਖੀ ਨੂੰ
ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। —ਬਲਵੰਤ

ਤਤਕਰਾ

ਦੇਜ	੧੭	ਆਇਨ ਸਟਾਈਨ	੬੫
ਸੜਾ	੨੦	ਲਖਸ	੬੯
ਟ੍ਰਾਟਸਕੀ	੨੩	ਝੂਠ	੭੩
ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੇ	੨੭	ਅਨੋਖਾ ਖੁਦਾ	੭੭
ਜਵਾਨੀ	੩੦	ਸੁਭਾਸ਼ ਬਾਬੁ ਦੇ ਗੁਮ	
ਤਰੱਕੀ	੩੪	ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ	੮੦
ਹਰਾਮੀ	੩੬	ਕਛਨ	੮੧
ਨੌਕਰ	੪੦	ਵੇਸਵਾ	੮੬
ਆਸ ਕਿਰਨ	੪੩	ਮਜਬੂਰੀ	੮੮
ਨਾਚੀ	੪੬	ਗਰਮੀ	੯੩
ਰੈਲਫ ਫੌਕਸ	੪੮	ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਕਮ	੯੭
ਭੁਮਕੇਤੁ	੫੩	ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਤ	੯੯
ਉਸਤਾਦ	੫੫	ਕਦਰ	੧੦੨
ਨੌਜਵਾਨ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ	੫੮	ਰੂਸ	੧੦੫
ਫੈਸਲਾ	੬੨		

ਕਰਤਾ : ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ

ਪਿਤਾ : ਠਾਕਰ ਦੀਨਾ ਨਾਬ

ਜਨਮ : ਅਗਸਤ ੧੯੧੫

ਜਨਮ-ਸਥਾਨ : ਨੈਸ਼ਟਾ,

ਸਟੇਸ਼ਨ : ਅਟਾਰੀ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ,
ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਛਪ ਚੁਕੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ :

ਮਹਾਂ ਨਾਂਚ (੧੯੪੧)

ਅਮਰ ਗੀਤ (੧੯੪੨)

ਛਪ ਰਹੀ ਪੁਸਤਕ :

ਬੰਦਰ-ਗਾਹ

ਅਜ ਕਲ ਦਾ ਪਤਾ :

ਰਾਜ ਦੀ ਹਟੀ,
ਬਜ਼ਾਰ ਮੁਨਿਆਰਾਂ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਸਤਕਾਰ

‘ਸਦੀਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਅਸਲੀ ਕਵੀ ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।’ ਇਹ ਕਬਨ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਤੇ ਠੀਕ ਢੁਕਦਾ ਹੈ । ਮਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵਾਲੇ ਲਗ-ਪਗ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਵ-ਮਜ਼ਮੂਨ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੀ ਰੂਹ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਵ-ਹੀਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਹੈ । ਮਹਾਨ ਆਤਮਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀ-ਪੁਰਤੁ ਐਗਾਮ ਹਰ ਕੌਮ ਤੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਵੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੇਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਗਾਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ ਥਾਂ ਸਹੀ ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਲਾਕਾਰ ਹੁਸੀਨ ਸੁਪਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਲੀਕਦਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦੀ ਜੁਬਸ਼ ਨਾਲ ਠੋਸ ਹਕੀਕਤ ‘ਅਮਲ’ ਦੀ ਨੀਂਹ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਯਾਤ੍ਰੀ ਲਈ ਇਕ ਸਾਹਰਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਗੁਝ੍ਹਾ ਫਲਸਫਾ, ਅਟਲ ਸਚਾਈਆਂ ਤੇ ਮਾਨਵ-ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਕਸਕਾਂ ਦੇ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਚਿੜ੍ਹ ਹਨ । ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਹ ਦਾ ਤੂਫਾਨੀ ਨਗਮਾ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਹੜਾ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸੁੱਤੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਦਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ, ਨਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਵਿਚ ਪੁਰਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਮਹਾਂ-ਨਾਚ’ ਦੇ ਬਹੁ-ਭਾਂਤ ਨਾਚਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਬਲ ਤਾਂਡਵ-ਨਾਚ ਸਨ । ਪਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ‘ਜਵਾਲਾ-ਮੁਖੀ’ ਦੀ ਹਰ ਲਾਟ ਵਿਚ ਕਈ ਕਈ ਤਾਂਡਵ-ਨਾਚ ਹਨ । ਕਵੀ ਦੀ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਕ ਅਗਨੀ-ਨਾਚ ਪੁਰਾਣੇ ਨਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸੁਖ-ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਹੀ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਆਰਥਕ ਹੱਲ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੇ ਨਿਜਾਮ ਨੂੰ ਨਾ ਉਸਾਰਨਾ ਹੈ । ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਤੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਮਨ ਦਾ ਸੰਤੋਖ ਸੀ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਗ੍ਰੀ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਗੁਨਾਹ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੰਤੋਖੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝਛਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮਾਯਾ-ਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਮਾਯਾ-ਵਾਦ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । ਸੰਤੋਖੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤੋਖ ਭੁੰਗ ਹੋ ਗਿਆ । ਆਤਮਕ ਉਨਤੀ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸੰਤੋਖ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਪਰ ਆਰਥਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹਨ । ਆਰਥਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਨਿਹਮਤਾਂ ਦੀ ਇਕੇ ਜਹੀ ਵੰਡ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਧੰਨੀ ਭਰਾਤ ਨੇ ਆਤਮਕ ਉਨਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰਥਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮੰਗੀ । ਆਟਾ, ਘਿਊ, ਲੂਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲਵੇਰੀ ਗਉ, ਚੰਗੀ ਘੋੜੀ ਅਤੇ ਇਕ ਸੋਹਣੀ ਤੋਂ ਸੁਲੱਖਣੀ “ਗੀਹਣ” (ਪਤਨੀ) ਵੀ । ਇਸਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਾਂਝ ਵੀ ਹਰ ਉਨਤੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਜਦ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅੱਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਪੁਰਮ-ਅਨੰਦ ਸਮਾਧੀ ਵੀ ਟੁਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ । ਹੱਲ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਲਭ ਲਿਆ ਹੈ ਤੌਂ ਅਗੇ ਪਰਪਕ ਕਰ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਸੇ ਤਖ਼ਤੇ ਤੇ ਉਸ ਹੱਲ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਿਜਾਮ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਵੀ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਨਿਜਾਮ ਕਰੜੇ ਤੋਂ ਕਰੜੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸਰਮਾਇਆ-ਦਾਰਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੇਠਾਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠੂਠੇ ਮੂਧੇ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਭੈ ਹੈ । ਉਹ

ਸਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਲੱਗ ਲਗ ਕੇ ਬਣੀ ਭੁੱਡੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ
ਛਹਿ ਛੇਰੀ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ । ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ
ਹੈ ਤੇ ਖੁਦਗ਼ਰਜ਼ੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਦਾ ਰੋੜਾ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਹੈ ।
ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਬਣਤਰ-ਮਹੱਲ ਦੀਆਂ ਭੁਲ-ਭੁੱਲਈਆਂ ਵਿਚ
ਕਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨਹੀਂ ਗਈ । ਉਹ ਰੌਸ਼ਨ ਕਿਰਨ ਅੱਜ
ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਬਣ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ
ਨੰਗੇਜ ਇਨਸਾਨੀਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਈ ਹੈ ।
ਇਹ ਤੇਜ਼ ਕਿਰਨ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਠੀਕ ਆਈ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ
ਚਾਨਣ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਫੈਲੇਗਾ । ਕੌਮਾਂ, ਨਸਲਾਂ, ਰਾਜ ਬਣਤਰਾਂ
ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਗਨੀ ਨੂੰ,
ਜੋ ਆਤਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਕਾਲੀਆਂ ~~ਬੁਲ੍ਹਾਵਾਂ~~ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਸਾਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ
ਗੋਚਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੜ ਫੁਕ ਸੁਆਹ ਵੀ
ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਣਗੇ ।

ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਜਾਮ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਮੀਨਾ-ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਕਵੀ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਨ ਜੋਤ ਦਾ ਚਾਨਣ ਅੱਖਾਂ
ਵਿਚੋਂ ਫੋਕਸ ਹੋ ਕੇ 'ਸਜ਼ਾ' ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਾਲੀ ਬਲਾ
ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਜਾਮ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੈ । ਸਜ਼ਾ ਦੇ
ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੇ ਅਸੂਲ ਤੇ 'ਕਿਨ ਬਦਲੇ ਕਿਨ' ਤੇ 'ਅੱਖ ਬਦਲੇ
ਅੱਖ' ਦੇ ਗਿਣਤ ਅਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਡਿਆ ਹੈ ।
ਉਸ ਦੇ ਖੋਖਲੇ-ਪਣ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਇਹ
ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਜੂਦ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਕੇ ਛਹਿ ਛੇਰੀ
ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਜਾਮ ਦੇ ਜਮਦੂਤਾਂ ਵਰਗੇ ਰਾਜ
ਦੂਤ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਕੋਂ ਫੜ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
ਕਵੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਮਸਲੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ
ਹੈ । ਇਕ ਹੱਲ ਦਸਦਾ ਹੈ । ਕੈਦੀ ਦੀ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੜ੍ਹਚੋਲ

ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤਸ਼ਖੀਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦਵਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਜਾਂ ਆਲੇ-ਦਵਾਲੇ ਦੀ ਬਦਲੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਇਕ-ਪਾਤ੍ਰੇ ਨਾਟਕ (Dramatic Monologues) ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਤੇ ਵਲੈਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਹੱਥ ਪਰਤਾਏ ਪਰ ਬ੍ਰਾਉਨਿੰਗ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਕਾਮਯਾਬ ਸਾਜ਼ ਬਣੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਤ੍ਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਚੇ ਚੋਂ ਛਾਲ ਕੇ ਕੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਦੁਖੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਦੁਖ-ਪੀੜਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਛੁਕਦਾ ਕੋਈ ਕਾਵ-ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਥਿਆਉਣਾ ਤੇ ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਮਾੜੇ ਮੌਟੇ ਕਵੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ।

ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਦੇ ਇਕ ਹਨੇਰੇ ਘੁਪ ਘੇਰ ਜਮੀਨ-ਦੇੜ ਜਾਂ ਰਸਤੇ ਤੇ ਇਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜੁਆਨ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ‘ਤਾਰੀਫ’ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ:-

ਮੌਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਭਿਆਨਕ ਗਾਰ ਤਕ
ਉਤਰਦੀ ਪੌੜੀ ਹੈ ਇਹ;
ਭੁਖ ਦੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਇਕ ਰਾਹ,
ਇਕ ਪੱਗ-ਡੰਡੀ ਜਹੀ
ਨਾ ਉਮੀਦੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਰਦੇਸ ਨੂੰ ।

ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਗੈਸ਼ ਅਨੰਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਚੂਸ ਕੇ ਵਧਾਏ ਹੋਏ ਖੂਨ ਦੇ ਵੇਗ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਾਸ਼ਨਾ ਵੇਂ ਗੰਦ ਪਿਆਰ ਤੇ ਇਉਂ ਚੋਟ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਭੈਣ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਏ ਪਿਆਰ ।

ਜੇ ਜੁਲਮ ਦੁਨੀਆ ਨੇ ਇਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਛਤ ਹੇਠ ਹਰਾਮੀ ਤੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ

ਮਸਾਲਾ ਹੈ, ਹਰਾਮੀ ਕੌਣ ਹੈ? ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਉ ਵੀ ਹੈ, ਮਾਂ ਵੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਕੋ ਪਿਉ ਹੈ ਇਕੋ ਮਾਂ ਹੈ। ਪਰ ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸਮਾਜ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੋਕ ਹੈ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਰੋਕ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਤੇ ਉਸਗੀ ਹੋਈ ਹੈਸੀਅਤ ਦੀ ਰੋਕ। ਉਹ ਰੋਕ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ 'ਮਜਬੂਰੀ' ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ 'ਮਜਬੂਰੀ' ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੇ ਅੰਤ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਹਰਾਮੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕਾਇਰ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜ ਤੇ ਟੁਟ ਰਹੇ ਤੇ ਟੁਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਬੁਤ ਨੂੰ ਦੋ ਹੱਥੀਂ ਆਖਰੀ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੇ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰਾਮੀ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ? ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਹਰਾਮੀ ਸਨ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਨਿਰਭਯਤਾ ਭਰਿਆ ਹੈਸਲਾ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੇ ਰਚੇ ਪਾਤਰ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਪਤਾ ਕੋਈ ਹਰਾਮੀ ਹੀ ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਲ ਉਪਰਾਲਾ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸਕੇ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵੇਂ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ, ਚੋਟ ਹੈ।

ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਸ਼ੀਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਜੋ ਬਾਹਰੀ ਉਕਸਾਹਟ, ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਗੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਤਰਸ-ਯੋਗ ਹਾਲਤ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਆਰਾਮ ਦੀ ਥਾਂ ਨਫੇ ਵਾਸਤੇ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਤਜਾਰਤਾਂ ਤੇ ਮਾਸੀਨਾਂ ਨੇ। ਉਸ ਦੇ ਅਗੋਂ ਅਧਨੰਗੇ-ਸੁਹਣੇ ਸਾਹਮਣੀ ਜਿਨਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਇਵੇਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਮਹੱਲ ਦਾ ਕੌਲਾ ਹੈ। ਕਰੜੇ ਸ੍ਰੈਕਬੁੰਡੀ ਦੇ ਜੰਜੀਰ ਦੀਆਂ ਭਖਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਧਸਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ 'ਮਜਬੂਰੀ' ਹੈ?

'ਹੋਰ ਜ਼ਰ ਦਾਰ ਵੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਹੋਵਣਗੇ'

ਨੌਕਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਨੌਕਰਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਾਲੀ ਹਨੇਰੀ ਭੁਲ-ਭੁਲਈਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵ ਵੀ ਦਿਸਣਗੇ ਜੋ ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਖੜ ਖੜ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਲਈ ਕੋਮਲ-ਕਲਾ ਦੇ ਸੋਮੇਂ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਬੰਦਸ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਚਾਹ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੰਗਣ, ਮਾਸ ਤੋਂ ਚਮੜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲ ਗੁਲਿਆਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਕੋਮਲ ਅਹਿਸਾਸਾਂ, ਸੁਖਸ਼ਮ ਖਿਆਲਾਂ, ਕਲਾ ਦੇ ਸੋਹਜ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਇਸੇ ਗੰਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ ਅਖੌਤੀ ਉਨ੍ਹਤੀ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਗੁਲਾਮ ਵੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਗਵਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਗਵਾ ਦੇ ਮਗਰ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਚਾਹਾਂ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹਕਾਰੀ, ਰਾਗ ਤੇ ਹੋਰ ਸੁਖਸ਼ਮ ਹੁਨਰ ਇਸ ਲਈ ਸਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਨਰਾਂ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਨਰਾਂ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਨਫਰਤ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਅਮੀਰਾਂ, ਵਪਾਰੀਆਂ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀਆਂ ਜਾਣ । ਕਲਾਕਾਰ ਹੋਣਾ ਤੇ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਇਕ ਜਾਗਾਰਤ ਹੈ । ਜਾਗਦੀ ਕੁੜੀ ਕਿਵੇਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਠਲ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਸਮਾਜਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੇ ਉਹ ਜਾਗ ਕੇ ਨੱਸ ਕੇ ਨਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਹੇਠਾਂ ਸਮਾਜ ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਗਦੇ ਨੌ-ਜੁਆਨ ਦੇਖਣੇ ਨਹੀਂ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ੀਲ ਜੋੜੇ ਇਕ ਕੱਲਾ ਦੇ ਯਾਰਾਂ ਬਣ ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨਾ ਬਦਲ ਦੇਣ । ‘ਉਸਤਾਦ’ ਵਿਚ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ ।

ਝੂਠ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਹਨੇਰ ਗਲੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ । ਇਕ ਨੌ-ਜੁਆਨ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਨੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਪਰੋਰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਕਟਾਖਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਰੋਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੂੰ
ਹਰ ਸਵੇਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਆ ਕੇ ਚਮਕਾਉਂਦਾ ਏ ਸੂਰਜ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਸਾਡੇ ਸ਼ੋ ਕੇਸਾਂ ਤੇ ਜੋ ਹਨ ਸਾਇਆਦਾਰ
ਤੂੰ ਵੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ
ਫੈਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੂੰ ।

ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਪਿਆਰ ਕਰਮ-ਹੀਨ ਮਸਤੀ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ :

ਸਾਡ ਕਹਿਣਾ ਜ਼ਲਮ ਹੈ ਇਸ ਦੇਣ ਵਿਚ
ਝੂਠ ਤੇ ਸਾਡੀ ਇਮਾਰਤ ਹੈ ਖੜੀ ।
ਕੁੜ ਹੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ,
ਝੂਠ ਹੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਸਾਡੇ ਤੇ ਧਰਮ,
ਅੱਜ ਬਹਾਨੇ-ਬਾਜ਼ੀ ਹੀ ਬੇਟੀ ਹੈ ਠੀਕ,
ਅਜ ਧੋਖੇ-ਬਾਜ਼ ਪੁੱਤਰ ਧਰਮ ਰਾਜ
ਲੇਣ ਸੌਦਾ ਤੇ ਕੌਈ ਬਦਲਣ ਕਦੀ
ਰੋਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੂੰ ।

‘ਫੈਸਲਾ’ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਸ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤੋਂ
ਬਣੇ ਝਟ ਟੁਟ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਵਾਂਗੀ ਕੇਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ, ਵਿਛੋੜੇ
ਵਿਚ ਮਰ ਰਹੇ ਨੌ-ਜੁਆਨ ਦੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸਿਥਲਤਾ ਨੂੰ
ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਹੈ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਜਿਸ ਨੇ
ਰੋਕ ਲੀਤਾ ਹੈ ਪਤੰਗੇ ਨੂੰ ਤੜਪਦੀ ਲੋ ਤੋਂ,

ਲੋਂ ਵੀ ਰੋਂਦੀ ਏ, ਪਤੰਗਾ ਵੀ ਪਿਆ ਰੋਂਦਾ ਏ
ਮੌਮ-ਬਤੀ ਏ ਵਿਚਾਰੀ ਕਿ ਪਿਘਲ ਜਾਇਗੀ,
ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਇਹ ਘੜੀ ਆਪ ਹੀ ਟਲ ਜਾਇਗੀ ।

‘ਕਛਨ’ ਇਕ ਨਾਟਕੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ । ਪਿਛਿ ਪੁਤਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਮੁੰਹ ਤੋਂ ਪੜਦਾ ਚੁਕ ਕੇ ਲੀਰਾਂ ਲੀਰਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਮਾਜ ਦੇ ਚੌਦੇ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਆਪਣੀ ਗਾਰੜ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ‘ਵੇਸਵਾ’ ਤਾਂ ਇਉਂ ਮਲੂਮ ਰੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ-ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਚਰਨਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਸੱਚ ਮੁਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਐਰਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਫਿਰ ਵੀਲਾਲ ਲਹੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਬੜੇ ਦੁਖ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ :

ਤੇਰੀ ਤਕਦੀਰ ਹੀ ਖੋਟੀ ਹੈ ਸੁਹਾਗਣ, ਖਬਰੇ !
ਤੇਰ ਬੱਚੇ ਦਾ ਗਵਾਂਦੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ
ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ਬੜਾ ਫਿਕਰ ਹੈ ਜ਼ਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ।

ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੇਨ ਕੈਮਾਂਤ੍ਰੀ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੈਮਾਂਤ੍ਰੀ ਸਾਂਝ ਲਈ ਇਕ ਇਟ ਵੀ ਲਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਟ੍ਰਾਟਸਕੀ (ਰੂਸ), ਰੈਲਫ ਫੌਕਸ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਤੇ ਆਇਨ ਸਟਾਈਨ (ਜਰਮਨੀ) ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਸਰਬ ਸਾਂਝ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਕਿਵੇਂ ਕਵੀ ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਆਇਨ ਸਟਾਈਨ ਦਿਮਾਗੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਵਰਗੇ ਤੂੰਘੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਖੋਜ ਸਾਰੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਲਈ ਹੈ । ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਤੰਗੇ ਦਾਇਰੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕੈਮ ਜਾਂ ਨਸਲ ਲਈ ਨਹੀਂ । ਜਿਹੜਾ ਮੁਲਕ ਜਾਂ ਮੁਲਕੀ ਨਿਯਾਮ ਕਿਸੇ ਦੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਗੁਲਾਮ ਹੈ । ਉਸ ਵਿਚ ਵਸਣਾ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਰੈਲਫ ਫੌਕਸ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚੋਂ

ਆ ਕੇ ਸਪੇਨ ਵਿਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਲਈ ਲੜੇ ਜਾ ਰਹੇ
ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਹਿਤਕਾਰ
ਦੁਸਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਕਟ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਆਉਣ
ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਇਨਸਾਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧਤਾ ਦਾ ਤੁਰਮ-ਬਰਦਾਰ ਹੈ। ਟ੍ਰਾਂਸਟੋਰ
ਦੇ ਕੰਮ ਲੈਨਿਨ ਤੋਂ ਘਟ ਮਹਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ,
ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਧ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਰਬ
ਸਾਂਝ ਦਾ ਹਮੈਤੀ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਇਕਸਾਰਤਾ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਐਸੀ
ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਸੀ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ
ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੁਭਾਸ਼ ਬਾਬੂ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਬਲ
ਤਾਕਤ ਹੈ। ਖਤਰਾ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਕਤ ਕਿਤੇ ਅਰਬਿੰਦੂ
ਘੋਸ਼ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਤਾਹੀਓਂ ਬਾਵਾ ਜੀ ਨੇ
ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਨੂੰ
ਇਹ ਪੈਰਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ :

ਜੋ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਚੋਂ ਹਾਸਲ ਹੈ ਉਹ ਗਗਨ ਚੋਂ ਨਹੀਂ;
ਜੋ ਲੋਕ-ਪੂਜਾ 'ਚ ਆਨੰਦ ਹੈ ਭੁਦਾ 'ਚ ਨਹੀਂ।

ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੋ, ਤਰੱਕੀ, ਭੁਮਕੇਤੂ, ਲਖਸ਼, ਕਦਰ, ਆਦਿ
ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸੰਗੀਤਕ ਅਗਨ-ਛੁਹਾਰੇ ਹਨ। 'ਤੇਰੀ
ਕੌਣ ਸੁਣੋ' ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਸਤਰ ਵਿਚ ਦੁਖ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਰਮਾਏ-
ਦਾਰੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੇ ਪੇਲ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ :

ਨੁਹ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜ ਗਏ ਦੇਸ ਦਿਸੋਰ,
ਤਕਸੀਮਾਂ ਜ਼ਰਬਾਂ ਵਿਚ ਭੋਬੀ ਜਾਣ ਜਹਾਜ਼,
ਕੈਮਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟੇਗਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਪਰਚਾਰ।
ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਏ ਸੋਹਣੇ ਖੇਤ,
ਧਰਤੀ ਦੇ ਫਾਕੇ ਦਾ ਜੰਗ ਤੋਂ ਹੱਲ ਮੁਹਾਲ
ਗੋਤਮ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੀ ਉਡ ਗਈ ਨਿਰਮਲ ਹੋਲ,
ਈਸਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਚੋਂ ਚੋਂ ਪਿਆ ਮੁੜ ਕੇ ਭੂਨ,

ਆਪਣੇ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਇੰਜ ਦੇਖ ਕੇ ਬਦਲੀ ਜੂਨ !

ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਲੁੱਟਣ, ਕੋਮਲ
ਕਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜਖਮੀ ਕਰਨ, ਸਾਈਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦੀ
ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ

‘ਅਜੇ ਤਕ ਉਮਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਚ’ ਹਨ ਟੋਟੀ ਲਈ ਛਾਲੇ’

ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨਾ, ਫਿਰ ਪਹਿਲੇ
ਕਵੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਹਿਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਕਵੀ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ
ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਾ ਲਗਣ ਦੇਣੀ—ਇਹ ਅੱਤ ਐਥਾ ਕੰਮ ਹੈ।
‘ਆਸ-ਕਿਰਨ’ ਤੇ ‘ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਕਮ’ ਅਲਾਮਾ ਇਕਬਾਲ ਦੀਆਂ
ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰਦੀਆਂ
ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਜੋ ਕਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਰਚਣਹਾਰ
ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ‘ਕਦਰ’ ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ
ਦਰਜ ਹੈ ।

‘ਭੂਮਕੇਤੂ’ ਬੌਦ੍ਧੀ ਵਾਲਾ, ਤ੍ਰਾਗ, ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਮੰਨਿਆ
ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਜੇ
ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਵੇਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤਾਂ
ਭੂਮਕੇਤੂ ਹੋਰ ਚਮਕੇ! ਕਿਉਂਕਿ

ਕਲਮ ਦੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਅੜ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤਲਵਾਰ ਅਜੇ

‘ਦੇਸ’ ਬਾਵਾ ਜੀ ਦਾ ਕਲਪਤ ਸੁੰਦਰ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ‘ਰੂਸ’
ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਰੂਪ।

ਪ੍ਰਚੰਡ ਜਵਾਲਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਂਤ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ
ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਉਸਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੰਦਰਗਾਹ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ
ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਉਚ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਤੇ ਰਚੀ ਗਈ ਇਸ ਬੰਦਰਗਾਹ
ਤੋਂ ਕਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਪੂਰਨਤਾ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰਆਵੇਗਾ।

ਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਦੇਸ

ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ

ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ~~ਸਰ~~ ਬੀਜੇ, ਵਾਹੇ ਖੇਤ,
ਸੁਨ ਮਸਾਨ ~~ਉਸਾੜਾ~~ ਫੇਰ ਬਣਾਏ ਖੇਤ ।
ਮਿੱਠੇ, ਅਤ ਮਿੱਠੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ
ਹਲ ਦੀ ਨੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਕੱਲਰਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ।
ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਬਦਲੇ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ,
ਹੋਵੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਹਰ ਜੀਵ ਕਿਸਾਨ ।

ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ

ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਰ ਦਾਣੇ ਦਾ ਹੋਵੇ ਪਿਆਰ ਅਪਾਰ,

ਤਾਰੇ ਭੁੱਬਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਲ-ਧਾਰ
 ਹਰਿਆਂ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਦਰਪਨ ਰੂਪ ਫਿਰੇ,
 ਖੁਸ਼ ਹੋਵਣ ਫਸਲਾਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸੂਰਤ ਤੇ,
 ਹੀਰੇ ਵੰਗ ਹੋਵਣ ਘਰ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਾਫ਼,
 ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਵਣ ਮਾਫ਼,
 ਜੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਰਾਖੇ ਐਸੇ ਹੋਣ ਜਵਾਨ,
 ਤਾਂ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ ।

ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ
ਕੱਚੇ ਖੇਤ ਨਾ ਹੋਵਣ ਜਿਸ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਨਿਲਾਮ,
 ਸੂਦ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਦੇ ਜੋ ਨਾ ਹੋਣ ਗੁਲਾਮ,
 ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਰਹੇ ਕਲੁ ਪੈ ਸਕਦਾ ਏ ਕਾਲ,
 ਜਿਸ ਦੀ ਅਣਖ ਤੁਰੇਗੀ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸੰਭਾਲ,
 ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ,
 ਉਹ ਹੈ ਸਵਰਗ ਸਮਾਨ ।

ਹਮਸਾਇ ਦੇਸਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਥਾਂ ਦੇ ਬਲਵਾਨ
 ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਗਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਛਿਣਕਣ ਨਾ ਅਪਮਾਨ;
 ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਖੋਣ ਨਾ ਦੇਵਣ ਵੀਰ,
 ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਉਡਦੇ ਦੇਖ ਨਾ ਮਾਰਨ ਤੀਰ;

ਸਹਿਣਾ ਜੁਲਮ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਝ 'ਚ ਪਾਪ,
ਕੋਈ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰੇ ਨਾ ਆਪ;
ਹਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਮਾਨਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਰੂਪ,
ਇਕ ਬੱਚੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਏ ਕੋਹਜ ਕਰੂਪ, }
ਹਰ ਇਕ ਵਾਸੀ ਆਏ ਹਸਦਾ ਨਜ਼ਰ ਅਰੋਗ,
ਉਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਏ ਹਰ ਜੱਰਾ ਪੂਜਨ-ਯੋਗ;
ਜਿਸ ਥਾਂ ਦੇਸ-ਵਿਰੋਧੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਇਨਸਾਨ,
ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਪੂਜਣ ਰੱਬ ਸਮਾਨ,
ਉਹ ਹੈ ਦੈਸ ਮਹਾਨ ।

ਸਜ਼ਾ

ਅੱਗ ਇਸ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬੁਝ ਸੱਕੀ ਨਹੀਂ
ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ ਬਲਦੀ ਪਈ
ਮੰਦਰ 'ਚ ਜੋ ।
ਇਸ ਤੋਂ ਮਘੀ ਏ ਹੋਰ ਵੀ,
ਸੀਨੇ ਦੀ ਅੱਗ,
ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ।
ਏਸ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਹੀ ਰੁੜ੍ਹੁ ਆਇਆ ਏ ਸਭ,
ਸਦਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕੋਲ,
ਸੰਕੜੇ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਪਾਪ ।

ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਸੋਮੇ 'ਚੋਂ ਜੋ,
ਤੇਗਾ ਦੇ ਰਸ਼ਮੇ 'ਚੋਂ ਬਲਕਿ
ਹੁਕਮ ਦੇ ਝਰਨੇ 'ਚੋਂ ਜੋ

ਵਗ ਰਹੀ ਏ ਜਲ ਦੀ ਧਾਰ

ਦਾਗਾ ਕੋਈ ਧੋ ਨਹੀਂ ਸੱਕੀ ਅਜੇ ।

ਦਾਗਾ ਧੋ ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ,

ਸਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ,

ਆਦਮੀ ਦੇ ਗਾਮ ਦੀ ਜੋ ਚਾਦਰ 'ਚ ਏ ।

ਉਡ ਰਹੇ ਨੇ ਕਲਸ 'ਚੋਂ ਬੁਹਲੇ ਜਹੇ,

ਲਾਲ ਪੀਲਾ ਏ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਕਲਸ ।

ਸਦਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਸ ਮੰਦਰ 'ਚ ਪਰ

ਸੁਟ ਰਹੇ ਨੇ ਦੁਖ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਤੇਲ,

ਭੁਖ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਛੇਰ ।

ਝੁਲਸ ਚੁੱਕੇ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੁਤ ਜਹੇ,

ਪਿਘਲ ਚੁੱਕੇ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੰਗ ਵੀ,

ਹੋ ਗਈ ਮੁੱਦਤ ਉਹ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਹੀਂ,

ਨਾਜ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੇ ਕੋਈ ਦੇਸ !

ਇਸ ਪਰੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਏ ਅਜੀਬ !

ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਕਰਦਾ ਏ ਜੁਰਮ ?

ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਕਰਦਾ ਏ ਧੋਖਾ ਤੇ ਫਰੇਬ ?

ਪੁੱਛ ਤੜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।
ਇਸ ਦੇ ਸਾਏ ਤੋਂ ਹੈ ਜੰਗ,
ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਿਚ ਖੇਤ ਵਿਚ ।
ਛਾਂਸੀਆਂ ਤੋਂ ਕਤਲ ਹਟ ਸੱਕੇ ਨਹੀਂ,
ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਦੇ ਰਾਏ ।

ਚਾਰ ਪਾਸੇ ਫੌਜ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਰਹੇ,
ਪੁਰ ਢੁਲਾਦਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਸੂਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ,
ਲੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਖੜਾਨੇ ਫੇਰ ਵੀ !
ਇਸ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਰੁਕ ਸਕਿਆ ਨਹੀਂ
ਜੋ ਹਟਾਏ ਉਹ ਵਧੇ ।
ਐਸਾ ਇਹ ਨਸ਼ਤਰ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ
ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਨਵੇਂ ਫੋੜੇ ਕਈ ।
ਅੱਗ ਇਸ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬੁਝ ਸੱਕੀ ਨਹੀਂ
ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ ਬਲਦੀ ਪਈ
ਮੰਦਰ 'ਚ ਜੋ !

ਟ੍ਰਾਟਸਕੀ

ਜਨਮ ੧੯੭੭ ਤੇ ਮੌਤ ੧੯੮੦। ਰੂਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦਰਸਤ ਜੁਗ-ਪਲਟ ਉਲੀਡਰ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਲੈਨਿਨ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਲ ਛੋੜਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰਦਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਧਾਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਅਮਲ ਤੋਂ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਬੜਾ ਪੜ੍ਹਲੇਦਾਰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਿਖਾਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੜੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿਚ ਬੀਤਿਆ। ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੂਸੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਝੱਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਰੂਸ ਤੇ ਸੂਜਾ ਫਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਹੋਣਹਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਹਿਸਾਸ ਵਾਲੀ ਧੀ ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਕ ਕੇ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰ ਗਈ। ਪਰ ਇਹ ਸੂਰਬੀਰ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਇਕੱਲਾ ਤੇ ਨਿਹੱਥਾ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤਲਾ ਹਮਲਾ ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਬਚ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਤੇਰੇ ਦਿਨ ਉਜਾਗਰ, ਤੇਰੀ ਰਾਤ ਜਾਰੀ,
ਤੂੰ ਬਾਗੀ, ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਗੀ।

ਉਸ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨ ਮਸਾਲੇ ਤੋਂ ਬਣਿਆ,
 ਉਹ, ਜਿਸ ਨੇ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਣਿਆ
 ਤੀਖਣੁ ਜਵਾਲਾ ਦੀ ਬੇਦਾਰ ਰੂਹ ਹੈ,
ਅਗਾਮ ਨਾਚ ਹੈ ਤੂੰ, ਸੁਰੂ ਤੋਂ ਸੁਰੂ ਹੈਂ ।
 ਦੈਵੀ ਅਗਾਨ-ਯੋਗ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਧਾਰਾ,
 ਹਠ-ਯੋਗ ਦਾ ਇਕ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ।
 ਤਛਾਨਾਂ ਦਾ ਮੰਬਾ, ਭੁਚਾਲਾਂ ਦਾ ਸੋਤਾ,
 ਸ੍ਰਮਾ ਲਹੂ ਦਾ, ਬਿਜਲੀਆਂ ਦਾ ਦੰਰਿਆ ।
 ਬਦਲੀ ਦਾ ਜੌਹਰ, ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦਾ ਬਾਨੀ,
 ਲਿਖਣ ਤੇਰੀ ਚੰਦਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਕਹਾਣੀ ।
 ਮਹਾਬੀਰ, ਰੁਸਤਮ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀ ?
 ਸਿਕੰਦਰ ਤੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਵੀ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ।
 ਜਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੇਚ ਬੇਕਾਰ ਜਾਣ,
 ਕਰਨਗੇ ਕਦੋਂ ਪੈਦਾ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨੇ ?
 ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਰਾਈ ਇਕ ਵਾਰੀ
 ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਤੇਰੀ ਬੇ-ਕਰਾਰੀ ।

ਕੀ ਹੋਥ ਆਇਆ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ?
 ਰਿਆ ਬਲਕਿ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਕੇ ।

ਮਿਲੀ ਰਾਖ ਮਿੱਟੀ'ਚ ਬੇਸ਼ਕ ਹੈ ਤੇਰੀ,
 ਤੇਰੇ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਆਏਗੀ ਪਰ ਹਨੇਰੀ ।
 ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਮਿਟਾਏਗਾ ਕਿਹੜਾ ?
 ਤੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾਏਗਾ ਕਿਹੜਾ ?
ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇਗੀ
 ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼-ਜੀਵਨ ਦਏਗੀ ।
 ਤੇਰੀ ਕਦਰ ਮਾਨਵ ਦੀ ਸਰਜੀਵ ਰੂਹ ਨੂੰ,
 ਤੇਰੀ ਕਦਰ ਹੈ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ।
 ਤੁੰ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈਂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜਵਾਲਾ,
 ਤੁੰ ਜਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਮੌਤ ਦਾ ਪੀ ਕੇ ਪਿਆਲਾ ।
 ਅਵਾਰਾ ਰਿਹਾ ਤੂੰ, ਰਿਹਾ ਦਰ-ਬ-ਦਰ ਤੂੰ,
 ਬਣਾਈ ਨਾ ਕੁੱਲੀ, ਵਸਾਏ ਨਗਰ ਤੂੰ ।
 ਕਿਤੇ ਮਰ ਗਏ ਕਿਉਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ ?
 ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣਾ ਸਮਝਿਆ ਨਾ ਤੈਨੂੰ ।
 ਕੜਕੀਆਂ ਨੇ ਪਿੰਜਰ ਤੇ ਤੇਰੇ ਬਿਜਲੀਆਂ,
 ਕਈ ਵਾਰ ਅੱਗਾਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਤੇ ਵਰ੍ਹੀਆਂ ।
 ਤੇਰੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਲਾਏ ਤਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ,
 ਤੇਰੀ ਕਲਮ ਤੇ ਆਈਆਂ ਛੁਰੀਆਂ, ਕਟਾਰਾਂ ।
 ਕਦੀ ਪਰ ਕਦਮ ਨਾ ਤੇਰਾ ਬਰਬਰਾਇਆ,

ਦੁਖਾਂ ਨੇ ਸਤਾਇਆ, ਸੁਖਾਂ ਨੇ ਸਤਾਇਆ ।
 ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਗੈਰਤ, ਸ਼ਰਮ, ਆਨ ਵਾਲਾ
 ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਵਿਚ ਪੈਣ ਡਾਲਾ ।
 ਇਹ ਨੀਜਤ ਜਮਾਨੇ ਦੀ ਕੀ ਕੋਈ ਨਾਪੇ ?
 ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮਰ ਜਾਣ ਮਾਪੇ !
 ਇਹ ਜ਼ਾਲਮ ਹਵਸ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਨਿਕਲਿਆ !
 ਇਹ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਜਨਾਜ਼ਾ ਨਿਕਲਿਆ !

ਤੂ ਬੇਦਾਰ ਜੀਵਨ, ਤੂ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ,
 ਤੂ ਖੁੱਦ-ਦਾਰ, ਤੂ ਬੇਧੜਕ ਆਸਾਵਾਦੀ ।
 ਤੂ ਜੰਗਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੌਤ ਹੈਂ ਮੌਤ ਖਾ ਕੇ,
 ਤੂ ਹੋ ਕਾਸ਼ ਪੈਦਾ ਮੇਰੇ ਦੇਸ ਆ ਕੇ !
 ਤੁਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ ਮਹਿੰਦੀ ਪੈਰੰਬਰ,
 ਤੇਰੀ ਪੈਰਵਾਈ ਨੂੰ ਝੁਕਿਆ ਹੈ ਅੰਬਰ ।
 ਤੂ ਸਭ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ, ਤੂ ਸਭ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ,
 ਨਹੀਂ ਦੇਸ਼ ਤੇਰਾ ਜੇ ਦੁਨੀਆ ਨਾ ਜਾਗੀ ।
 ਤੂ ਬਾਗੀ, ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਗੀ ।

ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੋ

ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੋ ?

ਨਫਿਆਂ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜ ਰਾਏ ਦੇਸ ਦਿਸੋਰ,

ਸਭਿੱਤਾ ਦੇ ਰੌਲੇ ਤੋਂ ਕਖ ਨਾ ਸਕਿਆ ਸੋਰ।

ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਿਲ ਦੇ ਰਾਜ਼,

ਤਕਸੀਮਾਂ ਜ਼ਰਬਾਂ ਵਿਚ ਡੋਬੀ ਜਾਣ ਜਹਾਜ਼ ।

ਹਰ ਇਕ ਸੂਰਨ-ਚਿੜੀ ਲਈ ਲੱਖ ਲੱਖ ਜਾਲ ਬੁਣੋ,
ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੋ ?

ਆਪਾ-ਧਾਪੀ ਦਾ ਹੈ ਜਗ-ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ੋਰ,

ਜੀਵਨ ਕੀ ਮੌਲੇਗਾ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ?

ਵੰਡਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਫਲ ਗਿਆ ਅਤਿਆਚਾਰ;
 ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟੇਗਾ ਅਪਣਾ ਹੀ ਪਰਚਾਰ ।
 ਜੇਬਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਧਰਤੀ ਅਰਸ਼ ਹੁਣੇ ।
 ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੇ ?

ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਸੋਹਣੇ ਖੇਤ,
 ਕਰਜ਼ 'ਚ ਵਿਕ ਜਾਏ ਤੇਰੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਰੇਤ ।
 ਧਰਤੀ ਦੇ ਫਾਕੇ ਦਾ ਜੰਗ ਤੋਂ ਹੱਲ ਮੁਹਾਲ,
 ਨਿਸ ਦਿਨ ਵਧਣ ਪਏ ਨਵ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਜੰਜਾਲ ।
 ਜਗਤ ਮਿਟਾਉਣ ਪਏ ਧਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਲ੍ਹ-ਪੁਣੇ—
 ਦਸ ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੇ ?

ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੇ ?
 ਤਖਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਜੀਣ ਹਰਾਮ,
 ਤਾਜਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਰਿਹਾ ਕਤਲਾਮ ।
 ਗਿਰਜੇ ਦੀ ਟੀਸੀ ਤੇ ਹੋਈ ਦਰਦ ਬਿਹੇਸ਼,
 ਗੋਤਮ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੀ ਉਡ ਗਈ ਨਿਰਮਲ ਹੋਸ਼,
 ਈਸਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਚੋਂ ਪਿਆ ਮੁੜ ਕੇ ਖੂਨ,
 ਅਪਣੇ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਇੰਜ ਦੇਖ ਕੇ ਬਦਲੀ ਜੂਨ !

ਹਰ ਇਕ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਸੋਹਣੀ ਹੀ ਚੀਜ਼ ਚੁਣੇ ।
ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੇ ?

ਟੁੱਟਦੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਅਧਰੂਦੇ ਹਾਰ ਜਹੋ,
ਜਖਮੀ ਤੜਪ ਰਹੇ ਨੇ ਅੱਲੇ ਪਿਆਰ ਜਹੋ ।
ਹਰ ਪਾਸਾ ਜਾਪੇ ਕੁਝ ਧੰਦ ਗੁਬਾਰ ਜਿਹਾ,
ਹਰ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਹੈ ਨਫਰਤ-ਪਾਸਾਰ ਜਿਹਾ ।
ਆਉਂਦੀ ਜਾਪੇ ਸਛ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਮੌਤ ਹੁਣੇ—
ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਕੌਣ ਸੁਣੇ ?

ਜਵਾਨੀ

ਮੌਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਭਿਆਨਕ ਰਾਰ ਤਕ
ਉਤਰਦੀ ਪੈੜੀ ਹੈ ਇਹ;
ਭੁਖ ਦੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਇਕ ਰਾਹ,
ਇਕ ਪਗ-ਡੰਡੀ ਜਹੀ
ਨ-ਉਮੀਦੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਰਦੇਸ ਨੂੰ;
ਇਕ ਪੁਲ ਜਾਂਦਾ ਬਕਾਵਟ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇਸ ਨੂੰ—
ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਹੈ ਮੇਰੀ ।

ਇਹ ਜਵਾਨੀ, ਪੱਥਰੀ ਕੱਲਰੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਲਈ
ਜਾਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਲਈ;
ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਢੁਬਦਾ ਦਿਨ ਜਿਹਾ,
ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਟੁੱਟਦਾ ਤਾਰਾ ਕੋਈ;
ਅੱਧ ਉਸਰੂਨ ਤੇ ਹੀ ਢਹਿ ਜਾਂਦਾ ਮਹੱਲ—
ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਹੈ ਮੇਰੀ ।

ਉਤਰਦੀ ਪੌੜੀ ਹੈ ਇਹ
ਮੌਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਭਿਆਨਕ ਗਾਈ ਤਕ ।
ਮੈਂ ਨਵੀਂ ਈਜਾਦ ਦੀ ਜੱਨਤ 'ਚ ਵੀ
ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਜਵਾਨ ।

ਤੜਪ ਹੁੰਦੀ ਏ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਕੋਈ
ਐਸ਼ ਦੀ, ਆਰਾਮ ਦੀ, ਆਨੰਦ ਦੀ ।
ਖੂਨ ਹੁੰਦਾ ਏ ਤੁਫਾਨੀ ਵੇਗ ਇਕ,
ਨਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਏ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਪਾਰ,
ਫੇਰ ਹੁੰਦਾ ਏ ਪਿਆਰ
ਕਿਸੇ ਹਮਸਾਈ ਗਵਾਂਛਣ ਨਾਲ ਵੀ,
ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ,
“ਭੈਣ” ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਏ ਪਿਆਰ !

ਤੜਪ ਹੰਦੀ ਏ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ।

ਪਰ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ
ਐਸ਼ ਦੀ, ਆਰਾਮ ਦੀ, ਅਨੰਦ ਦੀ,
ਆਸ ਤਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ !
ਤੜਪਣਾ ਮੇਰਾ ਏ ਸੀਜ਼ਨ ਦੇ ਲਈ,
ਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਾਲ ਵਿਚ,
ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਠੋਕਰਾਂ ਵਿਚ, ਭਾਲ ਵਿਚ,
ਤੁਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ ਮੇਰਾ ਪਿੰਜਰ ਜਿਹਾ ।

ਹੈ ਜਵਾਨੀ ਹੀ ਬੁੜ੍ਹਾਪੇ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ,
ਝੁੱਗੀਆਂ ਦਾ ਜਾਲ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ !
ਇਸ ਨਵੀਂ ਈਜ਼ਾਦ ਦੀ ਜੱਨਤ 'ਚ ਵੀ
ਜੋ ਬਣੀ ਏਂ ਮੇਰੇ ਪਰਸੀਨੇ ਤੋਂ, ਮੇਰੇ ਖੂਨ ਤੋਂ,
ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਜਵਾਨ !

ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਏ ਕਿ ਪਤ-ਥੜ ਦੀ ਬਹਾਰ,
ਬਰਫ-ਬਾਰੀ ਤੋਂ ਤਬਾਹ ਹੋਇਆ ਦਰਖਤ,
ਦਿੱਕ ਦਾ ਬੀਮਾਰ ਜਾਂ ਹੈ ਸਿੱਲ ਦਾ ਰੋਗੀ ਕੋਈ—
ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਏ ਮੇਰੀ !
ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਜਾਂ ਬੁੜ੍ਹਾਪਾ ਇਹ ਮੇਰਾ

ਉੱਚੇ ਲੰਮੇਂ ਪੁਤਲੀ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਤੜਪਦਾ ਫਿਰਦਾ ਏ ਸੀਜ਼ਨ ਦੇ ਲਈ !
ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ ਕੀ
ਐਸ਼ ਦੀ, ਆਰਾਮ ਦੀ, ਆਨੰਦ ਦੀ ?
ਕੀ ਜਵਾਨੀ ਏ ਮੇਰੀ !
ਮੌਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਭਿਆਨਕ ਗੁਰ ਤਕ
ਉਤਰਦੀ ਪੌੜੀ ਹੈ ਇਹ !
ਮੈਂ ਨਵੀਂ ਈਜਾਦ ਦੀ ਜੰਨਤ 'ਚ ਵੀ
ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਜਵਾਨ !

ਤਰੱਕੀ

ਤਰੱਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।

ਭਿਆਨਕ ਅਕਲ ਦੇ ਨਿਸ ਦਿਨ ਹਨੇਰੇ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ;
ਨਵੇਂ ਗੁੰਝਲ, ਨਵੇਂ ਫੰਦੇ ਪਏ ਜੀਵਨ ਤੇ ਛਾਂਦੇ ਨੇ ।
ਲੁਟੇਰੇ ਬਦਲ ਕੇ ਆਏ ਨੇ ਹੁਣ ਪਹਿਲੇ ਲਬਾਸ ਅਪਣੇ ।
ਕਲਮ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਨੇ ਹੁਣ ਤਲਵਾਰ ਪਾਸ ਅਪਣੇ ।
ਕਦੀ ਲੁੱਟਾਂ ਉਜਾੜਾਂ ਵਿਚ, ਕਦੀ ਲੁੱਟਾਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ,
ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਨੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਕਦੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਰਾਤੀਂ ।
ਤਰੱਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।

ਫਰੇਬਾਂ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਅਜੇ ਬੋਲਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ,
ਇਹ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਮਿਲ ਕੇ ਦੁਖ ਫੌਲਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ।
ਨਵੇਂ ਨਾਦਰ, ਨਵੇਂ ਜਾਫਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ;
ਛਕੀਰੀ ਵੀ ਵਟਾ ਆਈ ਨਵੇਂ ਖੱਪਰ, ਨਵੇਂ ਕਾਸੇ ।

ਨਵੇਂ ਦੀਵੇ ਜਗੇ ਹਨ ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ।
ਤਰੱਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।

ਨਵੇਂ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਜਾਦੂਗਰੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਬਰਬਾਦੀ;
ਬਣੀ ਹੈ ਕੈਦ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨੀਤੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ।
ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ ਭਿਆਨਕ ਕੈਦ-ਗਾਮ 'ਚੋਂ ਜਿੰਦਗੀ ਹਾਲੇ;
ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਕ ਹੈ ਸਮੇਂ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹਾਲੇ ।
ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੂਪ ਬਦਲੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਪਰ ਨੀਚਤਾ ਬਦਲੀ—
ਤਰੱਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।

ਬਣੀ ਨਾ ਕੋਈ ਜਖਮੀ ਆਦਮੀਅਤ ਦੀ ਦਵਾ ਹਾਲੇ;
ਉਤਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਪਣੀ ਚਲਾਕੀ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹਾਲੇ;
ਅਜੇ ਤਕ ਉਮਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਹਨ ਰੋਟੀ ਲਈ ਛਾਲੇ ।
ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਬਣਾਈ ਨਾ ਨਵੀਂ ਇਕ ਲਹਿਰ ਸਾਗਰ ਦੀ ।
ਅਜੇ ਓਹੋ ਪੁਆੜੇ ਹਨ ਸੁਖੱਲਾ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਕੋਈ—
ਤਰੱਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।

ਹਰਾਮੀ

ਗਮ ਨਹੀਂ,
ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਬੋਲ ਦਾ ਕੁਝ ਗਮ ਨਹੀਂ ।
ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਬੋਲ ਵਿਚ ਅਗਨੀ ਨਹੀਂ,
ਬੁਝ ਕੇ ਹੈ ਕੋਲਾ ਜਿਹਾ ।
ਅਸਰ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ
ਮਾਰ ਦੇਵਾਂ ਡਾਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ।

ਮੈਂ ਵੀ ਹੁਣ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਇਕ ਰੋਸ਼ਨ ਦਮਾਗ,
ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਬੋਲ ਦਾ ਕੁਝ ਗਾਮ ਨਹੀਂ ।

ਅੱਜ ਤਕ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਕਾਰਾਗਰੀ
ਮਹਿਨਿਆਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਜਕੜੇ 'ਸ਼ਲੋਕ;
ਕੈਦ ਵਿਚ ਅਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਮਤਲਬ ਕਈ ।
'ਕਰਨ' ਦਾ ਅਸਲੀ ਪਿਤਾ ਦਸਦੇ ਨਹੀਂ ।
ਉਹ ਸ਼ਰਮ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਕਿਉਂ ?
ਵਰ ਤੋਂ ਹੀ ਦਸਦੇ ਨੇ ਸੁਰਜ ਦੇਵ ਦੇ ।
ਕਿੰਨਾ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਏ ਖਿਆਲ ?
ਫੇਰ ਵੀ ਏ ਕਰਨ ਹੁਣ ਤਕ ਦਾਨ-ਵੀਰ;
ਦੇਵਤਾ ਵੀ ਹੈ ਸਦਾ ।
ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਪਿਤਾ ਬੁੰਜਦਿਲ ਮੇਰਾ,
ਡਰ ਗਿਆ ਹੋਸੀ ਸਮਾਜੀ ਭੂਤ ਤੋਂ,
ਗਾਮ ਨਹੀਂ ।
ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਬੋਲ ਦਾ ਕੁਝ ਗਾਮ ਨਹੀਂ ।

ਗਾਮ ਚੰਦਰ ਦਾ ਮਹਾਂ ਸੈਨਾਪਤੀ
ਪਵਨ-ਪੁੱਤਰ ਬਣ ਕੇ ਲੁਕ ਸਕਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਕੌਣ ਹੈ ਸੀਤਾ ਦੀ ਮਾਂ ?
 ਕੌਣ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ?
 ਕੀ ਪਤਾ !
 ਪਰ ਹੈ ਉਹ ਦੇਵੀ ਸਦਾ ।
 ਫੇਰ ਈਸਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ,
 ਜਾਂ ਪਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।
 ਫੇਰ ਵੀ ਅਵਤਾਰ, ਪੈਰੰਬਰ ਹੈ ਉਹ ।
 ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਪਿਤਾ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਮੇਰਾ
 ਕਰਨ, ਈਸਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ
 ਡਰ ਗਿਆ ਹੋਸੀ ਸਮਾਜੀ ਭੂਤ ਤੋਂ ।
 ਮੈਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆ 'ਚ ਕੁਝ
 ਕਰਨ ਜਾਂ ਈਸਾ ਕਦੀ ।

ਦਿਲ 'ਚ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅਗਾਨ
 ਬਲ ਰਹੀ ਏ ਰਾਤ ਦਿਨ
 ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਲਾ-ਮੁਖੀ
 ਧਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਦੀ, ਬਾਹਰ ਕਦੀ ।
 ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਮੈਂ ?
 ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਪਰ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਲਈ

ਤੜਪਦੀ ਏ ਰਾਤ ਦਿਨ !
ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਕਿ ਅਪਣਾ ਹੀ ਕਰਮ
ਤੇੜ ਸਕਦਾ ਏ, ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਏ ਕੁਝ
ਅਮਲ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਦੀ ।
ਉਸ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕੰਧ ਡੱਕ ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ,
ਨੀਚ ਕੋਈ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ।
ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਯੋਖੇ 'ਚ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ;
ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੇ ਵਹਿਮ ਦਾ ਕੁਝ ਗਾਮ ਨਹੀਂ ।

ਨੌਕਰ

ਨੀਂਦ 'ਚੋਂ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹਾਂ
ਸੁਪਨ 'ਚ ਆਉਂਦੀ ਏ ਆਵਾਜ਼:
‘ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ’ ।
ਅਜੇ ਸੁੱਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ਦਿਨ ਖਬਰੇ ।
‘ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ’
ਵਹਿਮ ਮੇਰਾ ਹੀ ਸਹੀ,
ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਉਡ ਜਾਂਦੀ ਏ ।
ਰਾਤ ਅੱਧੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਪੈਂਦੀ ਏ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼,
ਧੜਕ ਜਾਂਦਾ ਏ ਜਵਾਨ,
ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਂਦ 'ਚੋਂ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹਾਂ
ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੂਤ ਨਜ਼ਰ ਆਏ ਕਿਸੇ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਲਹੂ ਖੂਨ ਨਹੀਂ;
ਇਕ ਪਲ ਚੈਨ ਮੇਰਾ

ਸਭ ਦੇ ਸੀਨੇ 'ਚ ਹੈ ਇਕ ਸੂਲ ਜਹੀ ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦੀ ਏ ਰੋਟੀ ਕਿ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਖਰੈਤ ।
ਕਦੀ ਸਿਰ-ਦਰਦ ਜੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਹਾਨਾ ਸਮਝਣ ।
ਕਦੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਏ ਗੁੱਸਾ ਕਿ ਮੈਂ ਨਸ ਜਾਵਾਂ ਕਿਤੇ
ਮਾਇਆ ਤੇ ਜ਼ੋਵਰ ਲੈ ਕੇ—
ਏਸ ਚੋਰੀ ਦੇ ਲਈ ਨੀਂਦ 'ਚੋਂ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹਾਂ ।

ਛਲਕਦੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਲਬਾਸ,
ਅਕਸ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਹੈ ਨੀਲੋਫਰ ਦਾ,
ਸੰਦਲੀ ਜੁਲਢਾਂ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ,
ਮਖਮਲੀ ਸੀਨੇ ਦਾ ਉਭਾਰ,
ਰਾਤ ਦਿਨ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੀ ਬਹਾਰ
ਜਿਵੇਂ ਹਸਦੇ ਨੇ ਗੁਲਾਬ,
ਵੇਖ ਕੇ ਅਧਨੰਗੇ ਬਦਨ
ਨੀਤ ਹੁੰਦੀ ਏ ਖਰਾਬ;

ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ—ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਦਿਲ ਰਖਦਾ ਹਾਂ !

ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹਾਂ ।

ਪੀ ਲਵਾਂ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ
ਜੋ ਅਜੇ ਸੁਪਨ ਦੀ ਮਧੁਸ਼ਾਲਾ 'ਚ ਛਲਦੀ ਏ ਪਈ;
ਚੁਮ ਲਵਾਂ ਬੁਲ੍ਹੁ ਕੋਈ,

ਘੁੱਟ ਲਵਾਂ ਸੀਨਾ ਕੋਈ
ਜਿਸ ਤੋਂ ਫਿਰਦੀ ਏ ਮੇਰੇ ਖੂਨ 'ਚ ਬਿਜਲੀ ਹਰਦਮ;
ਖੋਲ੍ਹੁ ਦਿਆਂ ਵਾਲ ਕੋਈ,
ਜਾਣ ਕੀ ਸਕਦਾ ਏ ਸੀਨੇ ਦਾ ਮੈਰੇ ਹਾਲ ਕੋਈ—
ਰਾਤ ਅੱਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋ ਪੈਂਦਾ ਏ ਬਾਲ ਕੋਈ;
ਫੇਰ ਆਉਂਦੀ ਏ ਅਵਾਜ਼: ‘ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ !’
ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ
ਡੋਬ ਦੇਂਦਾ ਏ ਮੇਰੇ ਆਸਰੇ ਖਾਬਾਂ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ।
ਦੇ ਦਿਆਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਵਾਬ ?
ਫੇਰ ਆਉਂਦਾ ਏ ਖਿਆਲ—
ਹੋਰ ਜ਼ਰਦਾਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਹੋਵਣਗੇ !

ਆਸ ਕਿਰਨ

[ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ 'ਸੁਆ-ਏ-ਉਮੀਦ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਲੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਲਈ ਪਿਆਰ ਡੁਲੁ ਡੁਲੁ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਖਾਹਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਹੀਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕੋਨਾ ਕੋਨਾ ਚਮਕ ਜਾਏ ਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਹਾਲਤ ਦਾ ਹਨੋਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਿਰਨ ਦੀ ਚਬਾਨ ਤੋਂ ਕਹਾਏ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਉਹ ਚੰਦ ਤੇ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤਕ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਇਹ ਯਤਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਰੂਹ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਫ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ।]

ਸੂਰਜ ਨੇ ਹੁਕਮ ਲੁੱਛਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ:
‘ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਅਜਬ ਚੀਜ਼ ਏ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੀ ਮਾਇਆ।

‘ਉਮਰਾਂ ਤੋਂ ਅਵਾਰਾ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਅਰਸ਼ ਦੇ ਹੇਠਾਂ
 ‘ਪਰ ਵਕਤ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੇ ਸਤਾਇਆ ਹੀ ਸਤਾਇਆ ।
 ‘ਨਾ ਰੇਤ ਤੇ ਚਮਕਣ ਦਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾ ਏ,
 ‘ਛੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਫਿਰ ਕੇ ਵੀ ਆਨੰਦ ਨਾ ਪਾਇਆ ।
 ‘ਹੁਣ ਆਓ ਮੇਰੇ ਦਰਦ-ਭਰੇ ਦਿਲ ’ਚ ਸਮਾਓ,
 ‘ਬਾਣੀਆਂ ਤੇ ਬੀਆਬਾਨਾਂ ’ਚੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਓ ।’

ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਠੀਆਂ ਨੇ ਕਿਰਨਾਂ,
 ਮੁੜ ਦਿਲ ’ਚ ਸਮਾ ਚੱਲੀਆਂ ਨੇ ਰਾਗੀ ਦੀਆਂ ਖਿਰਨਾਂ ।
 ਇਕ ਰੌਲਾ ਏਥੇ ‘ਪੱਛਮ ’ਚ ਨ ਹੁਣ ਹੋਵੇ ਉਜ਼ਾਲਾ,
 ‘ਦਿਲ ਇਸ ਦਾ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਧੂਏਂ ਨਾਲ ਹੈ ਕਾਲਾ ।
 ‘ਅੰਦਰ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਜੇ ਕੁਝ ਜਾਣੂ ਏ ਹਿੰਦੀ
 ‘ਪਰ ਅਸਲ ’ਚ ਨ ਤਾਰਾ ਏ, ਨ ਜੁਗਨੂੰ ਏ ਹਿੰਦੀ ।
 ‘ਸੁਰਰਾਜ ਤੂੰ ਸੀਨੇ ਦੇ ਹੀ ਚਾਨਣ ’ਚ ਲੁਕਾ ਲੈ,
 ‘ਕਰ ਮਿਹਰ ਤੇ ਗਰਦਸ਼ ਦਿਆਂ ਜਾਲਾਂ ’ਚੋਂ ਛੁਡਾ ਲੈ ।’

ਇਕ ਤੇਜ਼ ਕਿਰਨ ਹੂਰ-ਨਜ਼ਰ, ਛਲਕਦਾ ਪਾਰਾ,
 ਆਰਾਮ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ, ਤੜਪਦਾ ਹੋਇਆ ਧਾਰਾ,
 ਬੇਲੀ ਕਿ ਤੂੰ ਦੇ ਹਿੰਦ ’ਚ ਚਮਕਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ

ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਚਮਕ ਜਾਏ ਨ ਤਮ-ਈਸ਼ੀਆ ਸਾਰਾ ।
 ਛੱਡਾਂਗੀ ਨ ਮੈਂ ਹਿੰਦ 'ਚ ਹੁਣ ਕਾਲੀ ਬਲਾ ਨੂੰ,
 ਹਰ ਦਿਲ 'ਚੋਂ ਹਟਾਵਾਂਗੀ ਮੈਂ ਪਸਤੀ ਦਾ ਖਿਲਾਰਾ ।
 ਜੇ ਤੇਰਾ ਕਰਮ ਹੋਵੇ ਮੇਰੇ ਇਸ਼ਕ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ
 ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਪੂਰਬ ਵੀ ਚਮਕਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਰਾ ।
 'ਇਕਬਾਲ' ਦੇ ਰੋਵਣ ਤੋਂ ਹੀ ਤਰ ਹੋਇਆ ਏ ਭਾਰਤ;
 ਪੂਰਬ ਦੀ ਵੀ ਹਰ ਆਸ ਦਾ ਘਰ ਹੋਇਆ ਏ ਭਾਰਤ ।
 ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਨੇ ਇਸ ਖਾਕ ਤੋਂ ਰੌਸ਼ਨ,
 ਇਹ ਚੰਦ ਦਾ ਸੁਰਮਾ ਏ ਤਾਂ ਕੋਹਨੂਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ।
 ਇਸ ਖਾਕ ਤੋਂ ਹੋਏ ਨੇ ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਉਜਾਗਰ
 ਇਕ ਛਾਲ 'ਚ ਟੱਪ ਜਾਣ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਗਰ ।

ਜਿਸ ਸਾਝਾ ਤੋਂ ਹਰਕਤ ਸੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਝਾ
 ਉਜੜੀ ਹੋਈ ਮਹਿਫਲ 'ਚ ਹੈ ਰੁਲਦਾ ਬਿਨਾਂ ਆਵਾਜ਼ ।
 ਮੰਦਰ 'ਚ ਬਰਾਹਮਣ ਵੀ ਤੜਪਦਾ ਏ ਬਿਨਾਂ ਆਨ੍ਹ;
 ਤਕਦੀਰ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਨੇ ਮਸੀਤਾਂ 'ਚ ਮੁਸਲਮਾਨ !
 ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਨਾ ਤੂੰ ਡਰ, ਕਦੀ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਨਾ ਤੂੰ ਡਰ;
 ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਏ ਕਿ ਹਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਿਨ ਕਰ ।

ਨਾਚੀ

ਜਿਸਮ ਤੇਰਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ;
ਰੰਗ ਪੈਂਡਰ ਤੋਂ ਵੀ ਲੁਕ ਸਕਿਆ ਨਹੀਂ ।
ਤੌੜੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਵਿਚ,
ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਨੂਰ ਵਿਚ,
ਸਾਜ਼ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਪਰਦੇ 'ਚ ਵੀ
ਜਿਸਮ ਤੇਰਾ, ਜਿਸਮ ਲੁਕ ਸਕਿਆ ਨਹੀਂ ।

ਹੋ ਰਹੀ ਏ ਅੰਗ ਮੋੜਨ ਦੀ ਤਰੀਫ਼;

ਅੰਗ ਮੌਜਨ ਤੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਪਰਦੇ ਤੇ ਵੀ
ਬਣ ਰਹੇ ਨੇ ਕੁਝ ਅਜੰਤਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ।
ਪਰ ਮੈਂ ਤੱਕਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਤੇਰਾ ਬਦਨ,
ਦਿਲ ਨੂੰ ਖਿਚ ਸਕਦਾ ਨਹੀਂ ਜੁਸਾ ਤੇਰਾ ।

ਹੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਕੋਈ ਪੂਰਬ ਦਾ ਮਰਦ ਬਣ ਕੇ ਕੁੜੀ
ਨਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਮੋਚੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਗਿੱਲੇ ਘਾ-ਮੰਡੀ ਦੇ ਉਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ,
ਉਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ।
ਨਾਚ ਤੇਰਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ।
ਨਾਚ ਤੇਰਾ ਕੀ ਬੁਝਾ ਸਕਦਾ ਪਿਆਸ
ਲਗ ਰਹੀ ਏ ਰਾਤ ਦਿਨ ਰਗ ਰਗ ਨੂੰ ਜੋ ?
ਨਾਚ ਤੇਰਾ ਕੀ ਬੁਝਾ ਸਕਦਾ ਅਗਨ
ਹੈ ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ 'ਚ ਜੋ ?
ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਆਇਆ ਸਾਂ ਇਕ ਚਸ਼ਮੇ ਤੇ ਮੈਂ ।
ਹਾਏ ! ਪਰ ਚਸ਼ਮਾ ਤੇਰਾ
ਪਿਆਸ ਨੈਣਾਂ ਦੀ ਬੁਝਾ ਸਕਿਆ ਨਹੀਂ !
ਅੱਗ ਮੇਰੀ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਸਕਿਆ ਨਹੀਂ;

ਆਸ ਮੇਰੀ ਤੇ ਵੀ ਡਾ ਸਕਿਆ ਨਹੀਂ ।
ਪੈਰ ਨੱਚੇ, ਅੰਗ ਨੱਚੇ ਨੇ ਤੇਰੇ,
ਮੇਰਾ ਨੱਚਿਆ ਦਿਲ ਨਹੀਂ !
ਜਿਸਮ ਤੇਰਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ;
ਰੰਗ ਤੇਰਾ, ਜਿਸਮ ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ;
ਨਾਚ ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ।

ਰਾਲਫ ਫੈਕਸ

ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਲੀਫੈਕਸ (ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ੧੯੦੦ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਐਕਸਫੋਰਡ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਰੂਸੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਇਸ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੁਨਬਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰੰਗ, ਨਸਲ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਨਾ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਵੀ ਵਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਹੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਹੀ ਸਾਂਝੀ-ਵਾਲਤਾ ਲਿਆ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਂਝੀ-ਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਰੀ ਸਪੇਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ੨ ਫਰਵਰੀ ੧੯੩੭ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਫੀਰ,
ਇਕ ਨਵੀਂ ਜਾਗ ਦਾ ਬੇਦਾਰ ਤੁਰਮ,
ਮੇਲ-ਆਦਮ ਦੀ ਮਹਾਂ ਮੰਜ਼ਲ ਨੂੰ
ਅਮਲ ਦਾ ਇਕ ਉਠਦਾ ਕਦਮ ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੂਹ ਦੀ ਬੇਦਾਰੀ ਏ,
ਕੌਮ ਦੀ ਬੇਦਾਰੀ ਨਹੀਂ;

ਮੁਲਕ ਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ।
 ਜਾਗ੍ਰਤ ਉਹ ਕਿ ਜਗਾਏ ਸਭ ਨੂੰ ।
 ਮੁਲਕ ਦੇ ਜੋਬ ਨੇ ਪਰ,
 ਕੌਮ ਦੀ ਜਾਗ ਨੇ ਪਰ
 ਦੂਸਰੀ ਦੁਨੀਆ ਸੁਆਈ ਹੁਣ ਤਕ ।
 ਜੀਭ ਤੇ ਆਪਣੀ ਖੁਦਾਈ ਹੁਣ ਤਕ;
 ਜੰਗ ਲੜਾਈ ਹੁਣ ਤਕ ।
 ਜਾਲ ਇਹ ਪੁਖਤਾ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਦਾ
 ਤੜ ਕੇ ਤੁਰ ਹੀ ਪਿਆ ਜਾਗਦਾ ਮਨ,
 ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਫੀਰ ।

ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ ਲਈ, ਕੌਮ ਲਈ
 ਦੇਣ ਬਲੀ-ਦਾਨ ਅਪਣਾ
 ਹੋ ਗਈ ਅਮਰ ਜੁਆਨੀ ਇਸ ਦੀ ।
 ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਰਗ ਰਗ 'ਚ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਦੀ
 ਖੂਨ ਬਣ ਜਾਏਗਾ ਜਿੰਦਗਾਨੀ ਦਾ ।
 ਤੜਪ ਦੇਵੇਗਾ ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਲਈ
 ਇਹ ਬਲੀ-ਕੰਡ ਸਪੇਨ ।
 ਰੋਣਗੇ ਲੱਖਾਂ ਫਾਂਕੁ ਬੇਦੀਨ

ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਗੱਦਾਰੀ ਤੇ,
ਗੈਰ ਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਤੇ ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੂਹ ਦੀ ਬੇਦਾਰੀ ਏ,
ਸਾਂਝ ਦੀ ਇਸ 'ਚੋਂ ਹਵਾ ਜਾਰੀ ਏ ।
ਜਿਸਮ-ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਅੰਗ ਨੇ ਦੇਸ਼,
ਅੰਗ ਬੁਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।
ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਿਸਮ ਹੈ ਦੁਖੀਆ;
ਨਾ-ਮੁਕੰਮਲ ਏ ਜੁਆਨੀ ਇਸ ਦੀ,
ਜ਼ਿੰਦਗਾਨੀ ਇਸ ਦੀ ।
ਪੈਰ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਏ ਠੋਕਰ ਜਦ ਵੀ
ਸਿਰ ਤੋਂ ਸੁਖ-ਤਾਜ ਉਲਟ ਜਾਂਦਾ ਏ ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਹੈ ਬੇਮੇਲ ਜਹੀ;
ਹੋ ਗਈ ਸਦੀਆਂ ਹੀ ਇਹ ਖੇਲ੍ਹ ਜਹੀ ।
ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੰਧ, ਨਸਲ ਦੀ ਦੀਵਾਰ
ਚੀਰ ਕੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ ਇਹ ਤੀਰ—
ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਫੀਰ ।
ਇਸ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨਹੀਂ, ਨਾਜ਼ ਹੈ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ !
ਕਲਮ, ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਦਾ ਧਨੀ,

ਦਰਦ ਦਾ, ਦੁਖ ਦਾ ਧਨੀ, ਰੂਹ ਦਾ ਧਨੀ ।
ਹੋ ਗਈ ਅਮਰ ਜੁਆਨੀ ਇਸ ਦੀ ।
ਦਿਲ 'ਚ ਦਿਲ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇਗੀ ਹਰਦਮ
ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ, ਇਹ ਜੁਆਨੀ ਇਸ ਦੀ,
ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਸ ਦੀ ।
ਜਿੰਦਗੀ ਰੂਹ ਦੀ ਬੇਦਾਰੀ ਏ ।
ਯਾਦ ਆਏਗਾ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਸਦਾ
ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਫੀਰ ।

ਭੂਮ-ਕੇਤੂ

ਇਕ ਕੁਨਬਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਜਨਮ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਅਜੇ;
 ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਹੈ ਇਕ ਭਾਰ ਅਜੇ ।
 ਹੱਕ ਦਾ ਨੂਰ ਦਬਾ ਰਖਦਾ ਏ ਪਰਚਾਰ ਅਜੇ;
 ਕਲਮ ਦੇ ਸੰਘ 'ਚ ਅੜ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤਲਵਾਰ ਅਜੇ;
 ਤੇਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਏ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜੇ ।

ਨਾ ਬੁਝੀ ਖੂਨ ਤੋਂ ਕਾਲੀ ਦੀ ਮਹਾਂ ਪਿਆਸ ਅਜੇ;
ਪ੍ਰਿਥਮ ਤਾਲਾਂ 'ਚ ਹੀ ਨਚਦਾ ਏ ਮਹਾਂ-ਨਾਲ੍ਹਾ ਅਜੇ ।
 ਲੀਕ ਸੀਸ਼ੇ ਤੇ ਅਮਿਟ ਮੌਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਜੇ;
 ਸਾਂਝ ਦਾ ਨੂਰ ਕੁਬੈਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰਾਸ ਅਜੇ;
 ਤੇਰੇ ਉਪਜਨ ਤੋਂ ਹੈ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਬੜੀ ਆਸ ਅਜੇ ।

ਅਕਲ ਹੈ ਆਪਣੇ ਚੌਰਾਹੇ ਤੇ ਹੀ ਪਰਕਾਰ ਅਜੇ;
 ਆਪਣੇ ਪਾਣੀ 'ਚ ਮਰੇ ਹੋਸ਼ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਅਜੇ ।

ਰੀਤ ਬੇਹੋਸ਼ ਅਜੇ, ਸਾਜ਼ ਹੈ ਬਿਤਾਰ ਅਜੇ;
 ਇਕ ਜੱਗੇ ਤੇ ਉਮਰ-ਫਲਸਫਾ ਬੇਕਾਰ ਅਜੇ;
 ਤੇਰਾ ਪਹਿਲੁ ਵੀ ਕੋਈ ਹੋਇਆ ਨਾ ਬੇਦਾਰ ਅਜੇ ।

ਤਾਂਡਵ-ਅਸਥਲ 'ਚ ਨਹੀਂ ਉਠਿਆ ਕੋਈ ਸ਼ੋਰ ਅਜੇ,
 ਨਾਚ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਏ ਦਿਲ-ਸੇਰ ਅਜੇ ।
 ਹੁਸਨ-ਪੰਛੀ ਦਾ ਜਕੜ-ਬੰਦ ਹੈ ਜਗਾ-ਡੋਰ ਅਜੇ;
 ਵਕਤ-ਪਹੀਏ ਦੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ ਕੋਈ ਤੋਰ ਅਜੇ;
 ਤੇਰੇ ਚਮਕਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਬੜੀ ਹੋਰ ਅਜੇ ।

ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਹੈ ਮਨੁੱਖਤਾਈ ਬੜੀ ਦੁਰ ਅਜੇ;
 ਅੱਖ-ਵਿਗਿਆਨ 'ਚ ਜਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨੂਰ ਅਜੇ ।
 ਇਕ ਰੋਜ਼ੀ ਤੋਂ ਨੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਘਮਸਾਣ ਅਜੇ;
 ਚੀਖਦਾ ਰੋਜ਼ ਕਵੀ ਉਲਟਦਾ ਅਸਮਾਨ ਅਜੇ ।
 ਭੁਮਕੇਤੂ, ਤੂ ਵਿਖਾ ਹੋਰ ਜ਼ਰਾ ਸਾਨ ਅਜੇ !

ਉਸਤਾਦ

ਨਰਬਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਸੀ ਗਿਆਵੀ ਹਿੰਡੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਏ
ਹਨ। ਆਪ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਟਕ-ਕਾਰ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਘੇ ਕਵੀ ਵੀ ਸਨ। 'ਮਾਇਆ
ਮਛੰਦਰ' ਤੇ 'ਜਲਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ' ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਡਰਾਮੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ
ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੀ ਇਕ
ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤੁਕਾਂ ਦ ਅਧਾਰ ਤੇ, ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰੋਜ਼ ਸਿਖਦੀ ਏ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਰੀਤ ਉਹ,
ਰਾਗ ਉਹ,
ਸਾਜ਼ ਉਹ,
ਹੁਣ ਪਈ ਏ ਜਾਗ ਉਹ,
ਹੁਣ ਕਰੇਗੀ ਪ੍ਰੀਤ ਉਹ;
ਰੋਜ਼ ਸਿਖਦੀ ਏ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਰੀਤ ਉਹ ।
ਸਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਗਾਉਂਦੀ ਏ ਉਹ,

ਮੇਰੇ ਹੀ ਜਾਦੂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੜਪਾਉਂਦੀ ਏ ਉਹ !
ਬਿਜਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਤੁਫ਼ਾਨ
ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਦੇ ਨਾਲ
ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਏ ਉਹ !

ਸਬਕ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰਮ ਜਾਂਦੀ ਏ ਜਦੋਂ,
ਝੁਕ ਜਾਂਦੀ ਏ ਜਦੋਂ,
ਨੀਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਮੇਰੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਂਦੀ ਏ ਜਦੋਂ,
ਮੇਰੀਆਂ ਉੱਗਲਾਂ 'ਚੋਂ ਗੋਰੇ ਹੱਥ ਬਚਾਉਂਦੀ ਏ ਜਦੋਂ,
ਓਸ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਲਗਦੀ ਏ ਪਿਆਰੀ, ਹੋਰ ਵੀ !

ਸਬਕ ਵੇਲੇ ਸਬਕ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ !
ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ
ਜੋ ਸਵਾਰੇ ਨੇ ਹੁਣੇ,
ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ, ਸਿੱਧੇ ਸਿੱਧੇ,
ਰੇਸ਼ਮੀ ਬਾਰੀਕ ਵਾਲ ।
ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹਰ ਘੜੀ;
ਕਿੰਨੀ ਕੀਮਤ, ਕਿੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਖਬਰੇ ਓਸ ਨੇ

ਨਕਸ਼ ਦੇ ਹੀਰੇ ਤਰਾਸੇ ਨੇ ਕਮਾਲ !
 ਹਲਕਾ ਹਲਕਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸੁਰਖੀ ਦਾ ਰੰਗ,
 ਇਕ ਬਣੌਟੀ ਤਿਲ ਜਿਹਾ ਠੋਡੀ ਦੇ ਕੋਲ,
 ਤੇਜ਼ ਹੈ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਭੁਬ ਪਰ
 ਜੀ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਲ ਲਾਵਾਂ ਹੁਣੇ !
 ਪਰ ਹੁਣੇ ਵੇਲਾਂ ਨਹੀਂ,
 ਲੋੜ ਹੈ ਪੰਜ ਦਸ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ।
 ਇਹ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ;
 ਰੋਜ਼ ਸਿਖਦੀ ਏ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਗੀਤ ਉਹ ।

ਦਸ ਰਿਹਾ ਏ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਲ ਦਾ ਭੇਤ ।
 ਅਥ ਮਿਲਦੀ ਏ ਜਦੋਂ
 ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਦੇਂਦੀ ਏ ਉਹ ।
 ਆਸ ਮੇਰੀ ਦਾ ਜਹਾਨ
 ਨਜ਼ਰ ਤਿਰਛੀ ਤੋਂ ਵਸਾ ਦੇਂਦੀ ਏ ਉਹ !
 ਸਬਕ ਵੇਲੇ ਸਬਕ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ।
 ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ,
 ਉਸ ਦਾ ਜਿਸਮ
 ਜਿਸ ਤੁਰ੍ਹਾਂ ਬੋਤਲ 'ਚ ਕੇਸਰ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ !

ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਨਿਤ ਨਵੈਂ ਕੋਰੇ ਲਬਾਸ
ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਦਾਗਾ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਹੈ ਉਹ !
ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਜੇਵਰ ਕਦੀ
ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ।
ਲੋੜ ਹੈ ਪੰਜ ਦਸ ਮੁਲਕਾਤਾਂ ਦੀ ਹੋਰ,
ਮੰਨ ਜਾਏਗੀ ਜ਼ਰੂਰ ।
ਕਹਿ ਰਹੀ ਏ ਹਰ ਅਦਾਃ
ਦੌੜ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਸੀਂ ।
ਮੰਨਦੀ ਏ ਗਲ ਮੇਰੀ ।
ਦਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਲ ਦਾ ਭੇਤ
ਹੁਣ ਕਰੇਗੀ ਪ੍ਰੀਤ ਉਹ,
ਰੋਜ਼ ਸਿਖਦੀ ਏ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਰੀਤ ਉਹ !

ਨੌਜਵਾਨ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ

ਨਾ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਰੋੜ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਨੂੰ,
 ਕੋਈ ਕੀ ਜਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਰੰਭਾ ਖਾਬਾਂ ਨੂੰ ?
 ਨਾ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਤੜਪਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ;
 ਮਿਟਣ ਦੇ ਮੁਰਦਾ ਸਮਾਜਾਂ ਦੇ ਸਭ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ।
 ਵਿਲਕ ਰਹੀ ਏ ਸਰਵ-ਸਾਂਝ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਲਈ;
 ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਏ ਜ਼ਮਾਨਾ ਵੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਲਈ ।
 ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਏ ਗਾਰੀਬੀ ਜੁਲਮ ਦੀ ਸਰਦੀ 'ਚੋ;
 ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨੇ ਰੰਗ ਵਿਖਾਇਆ ਗਾਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰਦੀ 'ਚੋ ।
 ਬੜੇ ਹਨੇਰ 'ਚੋ ਮਿਹਨਤ ਤੁਰੀ ਏ ਮੰਜ਼ਲ ਨੂੰ,
 ਜਗਾ ਰਹੀ ਏ ਨਵੀਂ ਆਸ ਹਰ ਦੁਖੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ।

ਮੇਰੇ ਕਰਮ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਨਹੀਂ ਲਹੂ ਦੇ ਲਈ,
 ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ ਹਰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਰੂਹ ਦੇ ਲਈ
 ਮੇਰੀ ਇਹ ਤੇਰਾ-ਜਵਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਤਲ ਦੇ ਲਈ;
 ਮੇਰਾ ਇਕੱਠ ਨਹੀਂ ਖੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦਲ ਦੇ ਲਈ ।
 ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਰੀਵਰਤਨ;
 ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ 'ਚ ਜੀਵਣ ਲਈ ਹੈ ਹਰ ਜੀਵਨ ।
 ਅਮਨ ਅਮਾਨ 'ਚ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਯੁਗ ਬਦਲ ਜਾਏ;
 ਬਹੀਰ ਖੁਨ ਦੇ ਕਤਰੇ ਤੋਂ ਮੁੜ ਬਹਾਰ ਆਏ ।
 ਮੈਂ ਡਾਲ ਅਗਨ 'ਚ ਮਾਰਾਂ ਕਿ ਬਾਗ ਬਣ ਜਾਏ;
 ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ ਸੁਹਾਗ ਬਣ ਜਾਏ ।
 ਹਮੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਚਾਹਾਂ ਡਰੇਬ ਮਰ ਜਾਏ;
 ਇਹ ਅਪਣੀ ਅਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਏ ।

ਡਰੇਬਕਾਰ ਇਹ ਰਾਜੇ, ਅਮੀਰ ਧਨ ਵਾਲੇ,
 ਕਦਮ ਕਦਮ ਮੇਰਾ ਰੋਕਣਟੇ ਇਹ ਯਤਨ ਵਾਲੇ ।
 ਨਹੱਥਿਆਂ ਤੇ ਚਲਾਵਣਗੇ ਤੇਜ਼ ਤਲਵਾਰਾਂ;
 ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਹਰ ਥਾਂ ਵਗਣਗੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ।
 ਦਬਾਇਆ ਜਾਏਗਾ ਸਾਂਝੂ, ਮਿਟਾਇਆ ਜਾਏਗਾ,
 ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਵੀ ਖੁਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ ।

ਅਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਹਰਦਮ ਅਮਨ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੇ,
ਅਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾਣੇ ਦਾਣੇ ਤੇ,
ਹੁਕਮ ਦੀ ਜੀਭ ਤੋਂ ਪਾਪੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ;
ਸਦਾ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ ।
ਮੇਰੀ ਪੁਕਾਰ ਦੀ ਹਲਚਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਲਈ,
ਮੇਰੀ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਰੌਲਾ ਵੀ ਹੈ ਦਵਾ ਦੇ ਲਈ ।
ਨਾ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਦੇਖ;
ਅਲੋਪ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਆਖਰ ਕਮਾਲ ਆ ਕੇ ਦੇਖ ।
ਨਾ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਹੁੰਦੇ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਨੂੰ ;
ਕੋਈ ਕੀ ਜਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਚੰਭਾ ਖਾਬਾਂ ਨੂੰ ?

ਫੈਸਲਾ

ਇਹ ਤੇਰੀ ਉਠਦੀ ਜੁਆਨੀ ਦਾ ਸਿਆਲ
ਮੇਰੀ ਅਗਨੀ ਦੇ ਲਈ ਕਾਢੀ ਏ ।
ਧੁੱਪ ਇਹ ਤੇਰਾ ਜਹੀ, ਤੀਰ ਜਹੀ,
ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਿਆਂ ਤਾਜਾਂ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ;
ਅੱਗ ਇਹ ਆਲ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਰਦਮ
ਅੰਗ ਗਲੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ,
ਨੈਣ ਛਲੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ,
ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ ਖੁਰਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ।
ਏਸ ਤੰਗੀ 'ਚ ਵੀ ਪਰ
ਆਸ ਇਕ ਤੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਏ ।
ਮੇਰੀ ਅਗਨੀ ਦੇ ਲਈ ਕਾਢੀ ਏ
ਇਹ ਤੇਰੀ ਉਠਦੀ ਜੁਆਨੀ ਦਾ ਸਿਆਲ ।

ਮੌਮ-ਬੱਤੀ ਏ ਕਿ ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਚ ਜਗੀ ਜਾਂਦੀ ਏ,

ਕੁਝ ਪਤੰਗੇ ਨੇ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰ ਮਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ,
 ਲਾਟ ਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ,
 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਜਬੇ ਮੇਰੇ ਬਾਹਰ ਮਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ
 ਮਖਮਲੀ ਸੀਨੇ ਦੀ ਜੋਤੀ ਤੇ ਨਾ ਜਾਏ ਕੋਈ,
 ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਹੈ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਜਿਸ ਨੇ
 ਰੋਕ ਲੀਤਾ ਏ ਪਤੰਗੇ ਨੂੰ ਤੜਪਦੀ ਲੈ ਤੋਂ ।
 ਲੋ ਵੀ ਰੋਂਦੀ ਏ, ਪਤੰਗਾ ਵੀ ਪਿਆ ਰੋਂਦਾ ਏ;
 ਜੋਰ ਦੇਹਾਂ ਦੇ ਤੋਂ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਅਜੇ ਟੁਟਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ,
 ਅਜੇ ਹਟਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ।
 ਮੇਮ-ਬੱਡੀ ਏ ਵਿਚਾਰੀ ਕਿ ਪਿਘਲ ਜਾਏਗੀ;
 ਛੈਸਲੇ ਦੀ ਇਹ ਘੜੀ ਆਪ ਹੀ ਟਲ ਜਾਏਗੀ ।

ਕੀ ਤੇਰੀ ਉਠਦੀ ਜੁਆਨੀ ਦਾ ਸਿਆਲ ?
 ਜਿੰਦਰੀ ਐਸ਼ ਨਹੀਂ, ਰੋਸ ਨਹੀਂ ।
 ਦੇਸ ਦੇ ਖੂਨ 'ਚ ਬੇਦਾਰੀ ਏ;
 ਬੁਝ ਰਹੀ ਕੌਮ ਦੇ ਜਾਗੇ ਨੇ ਖਿਆਲ ।
 ਤੇਜ਼ ਛੈਣੀ ਕੋਈ ਕੜੀਆਂ ਤੇ ਧਰੀ ਜਾਂਦਾ ਏ ।
 'ਗੈਰ' ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਜੰਜਾਲ,
 ਪੁਰਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਤੋਂ,

ਹਿੰਮਤੀ ਕੋਈ ਕੁਤਰਦਾ ਏ ਪਿਆ ।
ਹੈਸਲੇ ਫੇਰ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਤੇ
ਨੀਂਹ ਨਵੇਂ ਮਹਿਲ ਦੀ ਰਖਦੇ ਨੇ ਪਏ ।
ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਸ ਕਾਰ 'ਚ ਕੁਝ ਕਾਰ ਕਰਾਂ ?
ਜ਼ਿੰਦਗਾਨੀ ਏ ਸਦਾ ਬਣਦੀ ਇਮਾਰਤ ਐਸੀ
ਅਰਸ਼ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵੀ ਜਾ ਕੇ ਜੋ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹੇ ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਐਸ਼ ਨਹੀਂ, ਰੋਸ ਨਹੀਂ ।

ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੇਰੀ ਨਫਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ।

ਆਇਨ ਸਟਾਈਨ

ਆਇਨ ਸਟਾਈਨ ਆਪੁਨਿਕ ਜਰਮਨੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਈਂਸਦਾਨ ਤੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਛਲਸਫੇ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਉਹ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਰਬ-ਸ਼ਾਸ਼ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤੇ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਉਸ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਨਾਜ਼ੀ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਏਸ ਛਡ ਕੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਜਾਣਾ ਪਿਆ।

ਜਰਮਨੀ, ਹੈ ਜਰਮਨੀ, ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ;
ਤੇਰੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ।
ਜੋ ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਿਆਰ
ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲਈ
ਬੰਦ ਉਹ ਰਸਤਾ ਏ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ !
ਏਸ ਕਾਰਿਗਾਰ 'ਚੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ।

ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਲਈ
 ਮੇਰੇ ਤਜਰਬੇ, ਇਲਮ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ।
 ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਕੋਈ ਕੰਜੂਸ ਦਿਲ,
 ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ਕੋਈ ਮੁਰਦਾ ਦਿਮਾਗਾ ;
 ਜਾਲ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਰ,
 ਕੈਮ ਦਾ ਇਹ ਜਾਲ ,
 ਜਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ।
 ਰੋਹਬ ਦੇ ਸਾਇਆਂ 'ਚ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ।
 ਇਲਮ ਮੇਰਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲਈ ,
 ਅਸਲੀਅਤ ਬਦਲੇ, ਸਰਾਈ ਦੇ ਲਈ ।
 ਜਰਮਨੀ, ਹੇ ਜਰਮਨੀ, ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ !

ਹਥ ਦੇ ਸੀਨੇ ਤੇ ਨਚਦੇ ਨੇ ਫਰੇਬ
 ਸੈਂਕੜੇ ਖੰਜਰ ਲਈ ,
 ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਏ ਗਾਰਮ ਝੂਨ
 ਉਸ ਤੇ ਨਾ ਕੁਝ ਅਸਰ ਨਾ ਕੁਝ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ।
 ਰਾਖ ਵਿਚ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੈ ਰੁਲਦਾ ਪਿਆ
 ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਬੂਟ ਤੇ ਬੂਟਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ
 ਦਬ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਰੀਖ ਨੂੰ !

ਕਹਿਣ ਦੀ ਜਿਸ ਥਾਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤਕ ਨਹੀਂ
 ਕਲਮ ਦਾ ਸਿਰ-ਕਲਮ ਹੈ ਜਿਸ ਥਾਂ ਹੁਕਮ ;
 ਫੇਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਨੂਨ
 ਅਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ,
 ਅਪਣੀ ਤਾਕਤ ,
 ਅਪਣੀ ਤੇਰਾ ;
 ਸੈਂਕੜੇ ਜੀਵਨ-ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ
 ਖੇਡ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ,
 ਉਸ 'ਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਹਰਾਮ ,
 ਚਾਹੇ ਉਹ ਹੋਏ ਮੁਲਕ ਅਪਣਾ ਵਤਨ ।
 ਲਾਹਨਤ ਇਸ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ !
 ਜਿਸ 'ਚ ਮੇਰੀ ਰੱਲ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਨਹੀਂ
 ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਉਸ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੁੰਝਲਾਂ ਦੇ ਦੇਸ 'ਚੋਂ ।
 ਜਰਮਨੀ, ਹੇ ਜਰਮਨੀ, ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ।

ਹੁਨਰ ਹੈ ਮੇਰਾ ਵਿਕਾਸ ,
 ਕਰਮ ਹੈ ਮੇਰਾ ਵਿਕਾਸ ;
 ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਰ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਦੀ
 ਪੂਰੀ ਇਹ ਆਸ !

ਜੰਗ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਲਈ;
ਫਲਸਫਾ ਮੇਰਾ ਹੈ ਪਰ
ਸਾਰੇ ਆਲਮ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਲਈ ।
ਹੁਣ ਮੈਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਨਹੀਂ
ਆਤਮਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ
ਕੀ ਹਕੂਮਤ ਅਪਣੀ, ਅਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ?
ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਰਦੇਸ ਦੀ ।
ਜਰਮਨੀ, ਹੇ ਜਰਮਨੀ, ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ !
ਤੇਰੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਅਪਣੇ ਰਾਹ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ !

ਲਖਸ਼

ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਕਈ ਜੀਵਨ
ਮਿਟਦੇ ਬਣਦੇ ਜਾਵਣ ,
ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਸੋਮੇਂ
ਸਾਗਰ ਹੋਰ ਬਣਾਵਣ ।

ਸ੍ਰੀਨੇ 'ਚੋਂ ਇਕ ਲਾਟ ਨਿਕਲ ਕੇ
ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਨਾਪਣ ਜਾਏ ,
ਸੁਨਤਾਈ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਤਹਿ ਨੂੰ
ਉਲਟਾਏ ਪਲਟਾਏ ।

ਤਾਰਾ-ਗਣ ਵਿਚ ਨਾਚ ਕਰਾਂ ਜਾ
ਲੈ ਅਪਣਾ ਇਕਤਾਰਾ ,
ਅੰਤ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਗਾ ਪਵੇ ਇਕ
ਪਰਲੋ-ਮਥੁਨ ਖਿਲਾਰਾ ।

ਲਖਸ਼ ਲਈ ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬੁਹੇ
ਤੋੜ੍ਹ ਤੋੜ੍ਹ ਲੰਘ ਜਾਵਾਂ ;
ਧੁਰ-ਦਰਗਾਹ-ਬੰਡਰ ਤੇ ਅਪਣਾ
ਤਾਂਡਵ-ਨਾਚ ਵਿਖਾਵਾਂ ।
ਪੇਰ ਨਰਕ ਦਾ ਅਗਨੀ-ਸਾਗਰ
ਪੀ ਜਾਵਾਂ ਇਕ ਸਾਹੇ ;
ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੀ ਦੀ ਹਰਕਤ
ਤੀਖਣ ਬਿਜਲੀ ਨੂੰ ਤੜਪਾਏ ।
ਬਾਲ ਦਿਆਂ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ
ਪਦਮ ਸੁਹਾਗਨ-ਚਿਤਾਵਾਂ ,
ਲਖ ਸੜਦੇ ਤੁਫਾਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ
ਹੋਵਣ ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ।
ਕੰਬਣੀਆਂ ਦੇ ਹੜ ਲੈ ਦੌੜਾਂ ,
ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ;
ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਾਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਜਗ ਦੇ
ਟਾਹਣ-ਹਿਮਾਲਾ ਕੜਕਣ ।
ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੋਬਾਂ
ਉਜ਼ਲੇ ਉਜ਼ਲੇ ਤਾਰੇ ;
ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਦਾ ਨਕਸ਼ ਮਿਟਾਵਣ

ਦਿਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਧਾਰੇ ।

ਸੁਪਨੇ ਅਪਣੇ ਰੱਖ ਤਲੀ ਤੇ
ਚੁਪਤਾ ਹੂੰ ਪੀ ਜਾਵਾਂ ,
ਅਪਣੇ ਹੀ ਨਾਚਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ
ਹੋਣੀ ਤੇ ਜੀ ਜਾਵਾਂ ।
ਲਖਸ਼ ਲਈ ਸੰਗਲਾਖ ਸਮੇਂ ਦੇ
ਛੂਕਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਵਾਂ ;
ਪਰੀਵਰਤਨ ਦੇ ਸੋਲ੍ਹੇ ਲੈ ਕੇ
ਵਾਯੂ-ਤੁਰਮ ਵਜਾਵਾਂ ।
ਪਤੀਆਂ 'ਚੋਂ ਲੱਖ ਅੰਬਰ ਡੇਰਾਂ ,
ਸ਼ਾਖੋਂ ਖੂਨ ਫਵਾਰੇ ;
ਧਰਤੀ ਦੀ ਭੁੱਬਲ ਜਾ ਸਾਜੇ
ਸੂਰਜ ਰੂਪ ਕਿਆਰੇ ।
ਜਦ ਲੈ ਜਾਏ ਕੁੰਡ-ਬਲੀ ਵਲ
ਸਿਰ ਅਪਣਾ ਦੀਵਾਨਾ ,
ਉਸ ਦੀ ਠੋਕਰ ਤੇ ਆ ਲੇਟੇ
ਉਸ ਦਾ ਗੁੰਮ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ।
ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰ
ਕੀ ਅਰਮਾਨ ਨਿਕਲਣਾ ?

ਲੱਕੜ ਦੀ ਕੁਠਿਆਲੀ ਦੇ ਵਿਚ
ਦਿਲ ਸੋਨਾ ਕੀ ਢਲਣਾ ?
ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰੇ ਕੀ
ਮੇਰੀ ਤਲਖ ਜਵਾਨੀ ?
ਇਹ ਬੁਟਾ ਬਸ ਲੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਤਲਵਾਰਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ।
ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਨੇ ਖੂਬ ਉਡਾਇਆ
ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਹਾਸਾ ;
ਲਖਸ਼ ਲਈ ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਲਟਾਂਗਾ
ਪਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਪਾਸਾ ।

ੳਠ

ਰੋਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੁੰ
 ਹਰ ਸਵੇਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਆ ਕੇ ਚਮਕਾਉਂਦਾ ਏ ਸੂਰਜ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
 ਸਾਡੇ ਸ਼ੋ-ਕੇਸਾਂ ਤੇ ਜੋ ਹਨ ਸਾਇਆਦਾਰ ;
 ਚਮਕਦੀ ਏ ਚੀਜ਼ ਹਰ ਇਕ ਧੁੱਪ ਤੋਂ
 ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਜ਼ੇਵਰ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਨੇ ਜ਼ਿਲਾ ।
 ਚਮਕ ਜਾਏ ਗਾਮ ਮੇਰਾ ,
 ਲਿਸ਼ਕ ਜਾਏ ਨਫਸ ਮੇਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ,
 ਤੁੰ ਵੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ,
 ਰੋਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੁੰ !

ਰੋਜ਼ ਹੀ ਦੇਖਾਂਗੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪਹਾੜ
 ਉੱਡ ਵੀ ਸਕਦਾ ਏ ਛੂਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ?
 ਝਾਕਦਾ ਏ ਜੋ ਸਵੇਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਤ 'ਚੋਂ
 ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏਗਾ ਉਹ ?
 ਰੋਕਦੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਸਾਏ ਜਹੇ

ਉਹ ਹਟਣਗੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ?
 ਇਹ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਦੁਸਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਭਾਰ ,
 ਝੁੱਗੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ, ਕੁਝ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ,
 ਹੈ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਕਿਸ ਲਈ ?
 ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਹੋਵੇਗਾ ਹੋਲਾ ਭਾਰ ਇਹ
 ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ -
 ਰੋਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੂੰ !

ਬਾਗਾ ਵਿਚ ਜਦ ਤਕ ਹੈ ਸਾਇਆ ਗੈਰ ਦਾ ,
 ਜਾਲ ਮਿਟਿਆਲੇ ਵਿਛੇ ਨੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ,
 ਜੰਗ ਦੇ ਧੂਏਂ ਤੋਂ ਬੱਦਲ ਅਰਸ਼ ਤੇ ;
 ਫੇਰ ਜਦ ਤਕ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਬੇਰੂਹ ਜਹੇ ,
 ਖੁਲ੍ਹੁ ਕੇ ਇਕ ਗੀਤ ਗਾ ਸਕਦੇ ਨਹੀਂ ;
 ਕਿਧਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਨਹੀਂ ,
 ਲੈਣ ਸੌਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਮੋੜਨ ਕਦੀ ,
 ਮੁੜ ਕੇ ਜਿੱਦਾਂ ਫੇਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਲਹਿਰ ,
 ਰੋਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੂੰ !

ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸੀਨੇ ਦਾ ਦਰਦ

ਜੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ;
 ਇਕ ਬਦੀ ਤੇ ਇਕ ਸ਼ਤਾਨੀ ਤੋਂ ਸਿਵਾ
 ਸਾਫ਼ ਕਹਿਣਾ ਜੁਲਮ ਹੈ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ।
 ਝੁਠ ਤੇ ਸਾਡੀ ਇਮਾਰਤ ਹੈ ਖੜੀ ,
 ਕੂੰਦ ਹੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ,
 ਝੁਠ ਹੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਸਾਡੇ ਤੇ ਧਰਮ ;
 ਅਜ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ ਹੀ ਬੇਟੀ ਹੈ ਠੀਕ ,
 ਅੱਜ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਪੁੱਤਰ ਧਰਮ-ਰਾਜ !
 ਸੱਚ ਕਹਿ ਕੇ ਘਰ ਤੋਂ ਆ ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ ;
 ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਸੌਚ ਤੂੰ –
 ਹੈ ਬਹਾਨਾ ਹੀ ਮਿਲਾਪ –
 ਝੁਠ ਤੇ ਹੀ ਜਦ ਕਿ ਹੈ ਘਰ ਬਾਰ ਖੁਸ਼ ,
 ਬੋਲਿਆ ਜਾਏ ਨਾ ਕਿਉਂ ? –
 ਲੈਣ ਸੌਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਬਦਲਣ ਕਦੀ
 ਰੋਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੂੰ !

ਝੁੱਠੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਕੁਝ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ,
 ਦੂਸਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਭਾਰ
 ਸਿਰ ਤੋਂ ਜੇ ਸਾਡੇ ਅਜੇ ਢਿਗਦਾ ਨਹੀਂ ,

ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਭਾਰ ਹੌਲਾ ਹੀ ਸਹੀ ।
ਹਰ ਸਵੇਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਆ ਕੇ ਚਮਕਾਉਂਦਾ ਏ ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਹੱਟੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ—
ਚਮਕ ਜਾਏ ਗਾਮ ਮੇਰਾ,
ਲਿਸ਼ਕ ਜਾਏ ਨਫਸ ਮੇਰੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ —
ਤੂੰ ਵੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ
ਰੋਜ਼ ਆਇਆ ਕਰ ਮੇਰੀ ਹੱਟੀ ਤੇ ਤੂੰ !

ਅਨੋਖਾ ਖੁਦਾ

ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਖੂਨ ਪਿਆਸਾ ਰਿਹਾ ਅਜੇ
ਮਹਿੰਗਾ ਸਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਲੁਹੂ !
ਹੋਈ ਕਬੂਲ ਕੋਈ ਨਾ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ !
ਉਹੋ ਨਰਕ ਰਿਹਾ ;
ਬੇੜਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਗਰਕ ਸੀ, ਗਰਕ ਰਿਹਾ ।
ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ;

ਖਲਕਤ ਦਾ ਦੁਖ ਹਰਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਖੁਦਾ ਨਹੀਂ !

{ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅੱਜ ਵੀ ਬੰਦਾ ਏ ਜਾਨਵਰ ! }

ਖਲਕਤ ਦਾ ਲਾਲ ਸਾਫ਼ ਲਹੂ ਹੁਣ ਵੀ ਰਾਤ ਦਿਨ
ਪੀਂਦਾ ਏ ਪਰ ਪਿਆਸਾ ਏ ਸੋਨੇ ਦਾ ਇਹ ਖੁਦਾ !

ਖਪਰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਕੋਨਕ ਭਰੇ ਪਈ,
ਚੜ੍ਹਦੀ ਏ ਰੋਜ਼ ਭੇਟ ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਪੈਰ ਤੇ,
ਕੁਰਬਾਨ ਰੋਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਏ ਔਰਤ ਦਾ ਜਿਸਮ ਵੀ,
ਰਖਦਾ ਏ ਬੁਲ੍ਹ ਖੁਸ਼ਕ ਹੀ ਇਹ ਚਮਕਦਾ ਖੁਦਾ !

ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੋਈ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ।
ਬਾਹਰ ਦਾ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਖਲਕਤ ਲਈ ਨਹੀਂ ; }
ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀ ਏ ਹੋਰ ਵੀ ਤੰਗੀ ਜਹਾਨ ਦੀ ।

ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਪਖੰਡ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਪਖੰਡ !

ਹੈ ਆਦਮੀ ਦਾ ਅਸਲ 'ਚ ਦਾਰੂ ਹੀ ਆਦਮੀ ।

ਸਭ ਦੇਵਤੇ ਫਰੇਬ ਨੇ ਇਕ ਅਮਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ।

ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਹੀ ਰਾਜ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਜਹਾਨ ਤੇ,

ਹਰਦਮ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਹੀ ਨੇ ਖਲਕਤ ਦੀ ਜਾਨ ਤੇ ।

ਐਰਤ ਹੈ ਬੇਨਸੀਬ ਹੀ ਬੱਚੇ ਜਣਨ ਲਈ !

ਜਦ ਤਕ ਹੈ ਜੰਗ ਜ਼ਖਮੀ ਰਹੇਗੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ।
ਹੋਵੇਗਾ ਤਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ;
ਆਵੇਗੀ ਸਮਝ ਵੀ ਨਾ ਕਦੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ।
ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜੰਗ ਦਾ ਹਟਿਆ ਹਨੇਰ ਨਾ ;
ਉਹੋ ਨਰਕ ਰਿਹਾ !
ਬੇੜਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਗਾਰਕ ਸੀ, ਗਾਰਕ ਰਿਹਾ !
ਜਦ ਤਕ ਹੈ ਜੰਗ-ਜਾਲ 'ਚ ਬੰਦਾ ਹੈ ਜਾਨਵਰ !

ਸੁਭਾਸ਼ ਬਾਬੂ ਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ

ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ਦਿਲ ਕੋਈ,
 ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਨੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਹਵਾ 'ਚ ਨਹੀਂ ।
 ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ, ਮੰਜ਼ਲ,
 'ਕਿ ਰੋਕ ਕੋਈ ਮੁਸਾਫਰ, ਅਮਲ ਦੈ ਰਾਹ 'ਚ ਨਹੀਂ' ।

ਇਹ ਦਰਦ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਨਾਲ ਜਾਏਗੀ
 ਜੋ ਦਿਲ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੇ 'ਚ ਜੀਵਨ ਹੈ ਉਹ ਦਵਾ 'ਚ ਨਹੀਂ ।
 ਤੜਪ ਤੇ ਚੈਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹੇਗੀ ਪਰ, ਸਾਥੀ,
 ਜੋ ਰੰਗ ਖੂਨ 'ਚ ਅਪਣੇ ਹੈ ਉਹ ਹਿਨਾ 'ਚ ਨਹੀਂ ।

ਮਿਟਾਏ ਆਸ-ਪਰੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਡੀਕ ਜੂਲਮ ਕਰੇ,
 ਕਦੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਪਰ ਆਸ਼ਕ ਫਰਕ ਵਫਾ 'ਚ ਨਹੀਂ ।
 ਨਾਕਾਮੀਆਂ ਦੇ ਹਿਮਾਲਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹੁ ਕੇ ਹੈ ਮੰਜ਼ਲ,
 ਸਮੇਂ ਦੀ ਰੋਕ ਦਾ ਕੀ ਡਰ ਜੇ ਫਰਕ ਚਾ 'ਚ ਨਹੀਂ ।

ਜੋ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ 'ਚ ਹਾਸਲ ਹੈ ਉਹ ਗੁਗਨ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ;
 ਜੋ ਲੋਕ-ਪੁਜਾ 'ਚ ਆਨੰਦ ਹੈ ਖੂਦਾ 'ਚ ਨਹੀਂ ।

ਕਢਨ

ਮੁਨਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਇਸੇ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜਗਤ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛੱਪ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰੁਟਿ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹੁਨਰ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਉਹ ਮੁਨਸੀ ਜੀ ਨੇ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਥਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਹੈ : ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੋ ਗਰੀਬ ਚਮਾਰ ਪਿਉ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਗਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਿਉ ਦੀ ਨੂੰਹ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕਿਸੇ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਗੁਝਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕਢਨ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਚੰਦਾ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ:-

ਪਿਤਾ—

ਪੀਓ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਓ ! ਹਾਂ, ਪੀਓ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਓ !

ਮਰ ਗਈ ਮਰਨ ਵਾਲੀ
 ਭੱਜ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਪਿਆਲੀ ;
 ਦੋ ਘੜੀ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਜੀਓ ;
 ਪੀਓ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਓ !

ਪੁੱਤਰ-

ਮਿਲੇ ਨੇ ਪੈਸੇ ਜੋ ਇਹ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਕਫਨ ਦੇ ਲਈ
 ਜੇ ਖਾ ਲਏ ਤਾਂ ਖਡਾ ਹੋਣਗੇ ਗਰਾਂ ਵਾਲੇ ।
 ਉਜਾੜ ਦੇਣਗੇ ਕੁੱਲੀ ਵੀ ਇਹ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ।
 ਦਵਾਰ ਬੰਦ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੇ ਯਤਨ ਦੇ ਲਈ !
 ਸੜੇਗੀ ਲਾਸ਼ ਵਿਚਾਰੀ ਪਈ ਕਫਨ ਦੇ ਲਈ !

ਪਿਤਾ-

ਨਾ ਲੀਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਤਨ ਦੇ ਲਈ
 ਨਵੇਂ ਕਫਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕੀ ਉਸ ਬਦਨ ਦੇ ਲਈ ।
 ਪੀਓ ਸ਼ਰਾਬ, ਕਰੋ ਪੂਰੀਆਂ ਹਜ਼ਮ ਨਾਲੇ,
 ਕਫਨ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਮੁੜ ਦੇਣਗੇ ਘਰਾਂ ਵਾਲੇ ।
 ਤਰਸ ਰਹੀ ਏ ਉਮਰ ਪੇਟ ਭਰ ਕੇ ਰੋਟੀ ਨੂੰ,
 ਅਨੰਦ ਖੂਬ ਲਵੈ ਇਸ ਕਫਨ ਦੇ ਚੰਦੇ ਤੋਂ ।

ਲੁਕਾਓ ਮੂੰਹ ਨਾ ਜ਼ਰਾ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ,
 ਖੜਾਂਗੇ ਨੰਗੀ ਹੀ ਤਕਦੀਰ ਅਪਣੀ ਖੋਟੀ ਨੂੰ !
 ਮਰ ਗਈ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ,
 ਹੋ ਗਈ ਜਗ੍ਹਾ ਖਾਲੀ
 ਅਰਾਮ-ਰਾਤ ਲਈ !
 ਬਸ ਕਬਰ 'ਚ ਪੈ ਕੇ ਜੀਓ ;
 ਪੀਓ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਓ !

ਪੁੱਤਰ-

ਇਹ ਚੰਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਦਵਾ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ,
 ਇਹ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਜਵਾਨੀ ਗਰੀਬ ਬਚ ਜਾਂਦੀ ।
 ਇਸੇ ਚਿੰਗਾਰੀ ਤੋਂ ਅਗਨੀ-ਤੁਮੀਦ ਮਚ ਜਾਂਦੀ ।
 ਇਹ ਪੈਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਠੰਡ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ,
ਮਲੂਕ ਜਿੰਦ ਦਾ ਕੋਈ ਬਚਾ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ !
 ਗਵਾਂਛੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਚੰਦਾ ਕਿ ਬੇ ਨਿਕਲ ਜਾਏ ,
 ਨਗਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਚੋਂ ਇਹ ਮੌਤ-ਛੁਹ ਨਿਕਲ ਜਾਏ !
 ਇਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜੇ ਦੁਸਰੇ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ;
 ਤਾਂ ਲਗ ਜਾਏ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਰਦੀ !
 ਹਜ਼ਾਰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਇਸ ਬੰਕਰਾਰ ਧਨ ਦੇ ਲਈ !

ਹਜ਼ਾਰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਉਸ ਬੇਦਰਦ ਵਤਨ ਦੇ ਲਈ
 ਕਿ ਜਿਸ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਏ ਚੰਦਾ ਕਿਸੇ ਕਫਨ ਦੇ ਲਈ !
 ਮਰ ਗਈ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ,
 ਬਗਾਵਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖਮ ਕਰ ਗਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ।
 ਜ਼ਖਮ ਸੀਓ ਨਾ ਸੀਓ !
 ਪਰ ਸ਼ਰਾਬ ਖੂਬ ਪੀਓ !

ਪਿਤਾ—

ਜੀਅਂਗੋ ਖੂਬ ਗਲਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਗਮ ਕਰ ਕੇ,
 ਅਨੰਦ ਜੀਣ ਦਾ ਆਏਗਾ ਪੇਟ ਨੂੰ ਭਰ ਕੇ ।
 ਖਿਆਲ ਭੁਖ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਮੌਤ ਦਾ ਮਗਰੋਂ ।
 ਹਜਾ ਹੀ ਭੁਖ ਨੂੰ ਬਸ ਜਰ ਗਈ ਜਰਨ ਵਾਲੀ !
 ਕਫਨ ਦਾ ਗਮ ਨਾ ਕਰੋ ,
 ਅਜ ਸ਼ਰਾਬ ਖੂਬ ਪੀਓ !

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਹੋਏ ਮਸਤਾਨੇ ,
 ਸ਼ਰਾਬ-ਖਾਨੇ 'ਚ ਨੱਚੇ ਉਹ ਖੂਬ ਦੀਵਾਨੇ !
ਠੂਠੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਹ ,
ਪੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ,

ਗੀਤ ਕੋਈ ਰਾ ਕੇ ਉਹ ,
ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮਹਾਂ-ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਲੇਟ ਗਏ
ਸ਼ਰਾਬ-ਖਾਨੇ ਵਿਚ !

ਵੇਸਵਾ

ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਦਰ ਤੇ ਤੜਪਦੇ ਨੇ ਧਰਮਰਾਜ ਕਈ
 ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਾਂ ।
 ਹਰ ਕੋਈ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਆਇਆ ਏ ਦਿਲ ਖੁਹਣ ਲਈ,
 ਮਨ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮੋਹਣ ਲਈ !
 ਵੇਵ-ਵੈਲਤ ਮੇਰੇ ਕਜਲੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਦੇ ਲਈ
 ਠੋਕਰਾਂ ਦਰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਖਾਏ ਕਰਾਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ।
 ਅੱਜ ਉਹ ਰੁਹਬ ਤਰਸਦੇ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਲਈ,
 ਮੇਰੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਲਈ
 ਕਲੁਹੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਦਾਸੀ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ।
 ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਦਰ ਤੇ ਤੜਪਦੇ ਨੇ ਧਰਮਰਾਜ ਕਈ
 ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਮੈਂ ਰਾਣੀ ਬਣਾ ।
 ਸਾਹਮਣੇ ਤੋੜਦੀ ਏ ਅੰਗ ਜਵਾਨੀ ਆ ਕੇ ;
 ਰਾਤ ਦਿਨ ਮਿੰਤਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ
 ਫਿਲਕਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਝੁਲਢਾਂ 'ਚ ਲੁਕਾਵਣ ਦੇ ਲਈ,

ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਵਣ ਦੇ ਲਈ ।

ਦੂਰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਹੁਨਰ ਹੈ ਪਰ ।

ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਕੌਮ, ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਦਾਸੀ ਕਿਉਂ ਬਣਾ
ਜਦ ਕਿ ਠੁਕਰਾਈ ਗਈ ਜਾਤ ਮੇਰੀ ?

ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਧਰਦੇ ਨੇ ਬਦਨ ਦੀ ਮਖਮਲ,
ਕਲੁਗੱਲਾਂ ਜੋ ਬਣਾਂਦੇ ਰਹੇ ਰੋਟੀ ਦੇ ਲਈ ।

ਅੱਜ ਕਾਲੀਨ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਏ ਬੇਕਾਰ ਸਮਾਜ ।
ਹੈ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਰਵਾਜ !

ਤੇਰੀ ਤਕਦੀਰ ਹੀ ਥੋਟੀ ਹੈ ਸੁਹਾਗਣ, ਖਬਰੇ !

ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਗਵਾਂਛੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ !

ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ਬੜਾ ਫਿਕਰ ਹੈ ਜ਼ਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ,
ਕੌਮ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ !

ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਪੈਰ ਵੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਾ ਲਗ ਜਾਏ ਕਿਤੇ,
ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਫੁਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਮਲ ਹਾਂ ਮੈਂ ।

ਕਿਉਂ ਕਿਸੇ ਘਰ ਦੀ ਮੈਂ ਰਾਣੀ ਹੋਵਾਂ ?

ਫੇਰ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਨਸੀਬਾਂ ਨੂੰ ਪਈ ਕਿਉਂ ਰੋਵਾਂ ?

ਵੇਸਵਾ ਬਣ ਕੇ ਮਜ਼ਾ ਆਇਆ ਏ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ,

ਨੂਰ ਦੌਲਤ ਦਾ ਹੈ ਮੁਹਤਾਜ ਮੇਰੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ।

ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਦਰ ਤੇ ਤੜਪਦੇ ਨੇ ਧਰਮਰਾਜ ਕਈ ।

ਵੇਚਦੇ ਕੌਮ ਨੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦੇ ਲਈ ;
ਰੋਜ਼ ਹਰ ਹਟ ਤੇ ਵਿਕਦਾ ਏ ਧਰਮ, ਰੋਜ਼ ਖੁਦਾ ;
ਮਿਹਨਤੀ ਰੋਜ਼ ਲਹੂ ਵੇਚ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਏ ।
ਕੋਈ ਕਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ –
ਅਪਣੇ ਕਰਮ ਠੀਕ ਨੇ ਸਭ –
ਮੈਂ ਹੀ ਬਦਨਾਮ ਹਾਂ ਕਿਉਂ ?
ਪਾਸ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਮੇਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੇਚਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ
ਅਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਲਈ ?
ਗੁਪ ਦੀ ਜੋਤ ਹੈ ਬਸ ਮੇਰੇ ਸਹਾਰੇ ਦੇ ਲਈ ।
ਵੇਸਵਾ ਬਣ ਕੇ ਬਣੀ ਸਭ ਦੀ ਮੈਂ ਫੂਲਾਂ-ਰਾਣੀ !
ਸੈਂਕੜੇ ਖਾਲੀ ਨੇ ਹੁਣ ਦਿਲ ਦੇ ਤਖਤ ਮੇਰੇ ਲਈ ;
ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਵਿਲਕਦੇ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਾਜ਼ ਕਈ –
ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਦਰ ਤੇ ਤੜਪਦੇ ਨੇ ਧਰਮਰਾਜ਼ ਕਈ ।

ਮਜਬੂਰੀ

ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ,
ਦੱਬਿਆ ਰਹੇ ,
ਉਸ ਜਵਾਲਾ ਵਾਂਗ ਜੋ
ਹੈ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਗਾਰ ਵਿਚ ।
ਪਿਆਰ ਵੀ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ
ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਕੜ 'ਚ ਘੁਣ ;
ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਖਾਂਦਾ ਰਹੇ ,
ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ।
ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ, ਮੇਰਾ ਸੁਖ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ
ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਫੁਲ ਖਿੜਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ,
ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੱਸਣ ਦੀ ਜਾਚ ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭੁਰ ਭੁਰ ਕੇ ਇਕ ਬੂਰਾ ਬਣੇ ;

ਪਿਆਰ ਦਾ ਘੁਣ ਲੱਖਾਂ ਆਸਾਂ ਦਾ ਸ਼ਤੀਰ
 ਅੰਦਰੋ ਅੰਦਰ ਸਦਾ ਖਾਂਦਾ ਰਹੇ ।
 ਅੰਗ ਹਰ ਖੁਰਦਾ ਰਹੇ ,
 ਗਲਦਾ ਰਹੇ ਸਾਰਾ ਬਦਨ ,
 ਪਿਆਰ ਤੇਰਾ ਪਰ ਸਦਾ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ !

ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ
 ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਕਿਆ ਰਿਹਾ ਹੁਣ ਤਕ ਖੁਦਾ ।
 ਮੁਸਕ੍ਰਾਉਂਦੀ ਹੁਣ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰ ਕਦੀ ।
 ਅਪਣੇ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ
 ਜਾਹਰ ਹੋ ਜਾਏ ਨਾ ਕੁਝ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ।
 ਛੇਰ ਤੇਰੇ ਘਰ ਨਾ ਲਗ ਜਾਏ ਪਤਾ ,
 ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ,
 ਮੇਰਾ ਘਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਸਭ ।
 ਇਸ ਲਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ,
 ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ
 ਦਿੱਕ ਦੇ ਜਿੱਦਾਂ ਕਟਾਣੀ ਖੂਨ ਵਿਚ ।
 ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜਿਸਮ ਇੱਕ ਪਿੰਜਰ ਬਣੇ ;
 ਪਿਆਰ ਤੇਰਾ ਵੀ ਜਰਾਸੀਮਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ

ਚਾਹੇ ਮੇਰੀ ਖੂਬ ਬਰਬਾਦੀ ਕਰੋ ,
 ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ।
 ਜਾਹਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਮੁਹੱਬਤ ਪਰ ਤੇਰੀ ,
 ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ;
 ਮੇਰੇ ਘਰ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ, ਦਾਣਾ ਨਹੀਂ ;
 ਨੌਕਰੀ ਤੇਰੀ, ਤੇਰੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ
 ਜਿਸ ਤੇ ਬਸ ਜੀਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ;
 ਫੇਰ ਜੀਂਦਾ ਏ ਮੇਰਾ ਘਰ ਬਾਰ ਵੀ ।

ਜਿਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਤਰੀਫ਼ ,
 ਜਿਸ ਲਈ ਤੇਰਾ ਸਲਾਹਿਆ ਮੈਂ ਬਦਨ ,
 ਤੇਰੇ ਕਜਲੇ ਨੂੰ ਕਦੀ ਜਾਦੂ ਕਿਹਾ ,
 ਅੱਖ ਤੋਂ ਵਾਰੇ ਗਏ ਜੀਵਨ-ਜਹਾਜ਼ ,
 ਤੋਰ ਤੋਂ ਘੋਲੇ ਗਏ ਮੇਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ,
 ਮੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਲਾਂ ਵੀ ਸਭ ,
 ਜਿਸ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂ ਇਹ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ,
 ਆਸ ਉਹ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਪੂਰੀ ਅਜੇ !
 ਇਸ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ,
 ਪਿਆਰ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ,

ਗਹਿਮ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ,
ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਏ ਮੇਰੇ ਲਈ ।
ਮੁਸਕ੍ਰਾਉਂਦੀ ਹੁਣ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰ ਕਦੀ,
ਅਪਣੇ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰਖ ਅਜੇ ।
ਬੁਝ ਨਹੀਂ ਸੱਕੀ ਅਜੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਪਿਆਸ !

ਜ਼ਖਮ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ,
ਦਾਗ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ।
ਕੋਹੜ ਵਾਂਗੂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਏ ਨਜ਼ਰ ,
ਪਿਆਰ ਇਹ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ ।
ਪਿਆਰ ਤੇਰਾ ਵੀ ਜਰਾਸੀਮਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗਾ,
ਸਿੱਲ ਦੇ ਮਾਰੂ ਜਰਾਸੀਮਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗਾ ,
ਜ਼ਿੰਦਰੀ ਖਾਂਦਾ ਰਹੇ !
ਹਾਏ ਪਰ ਰੋਟੀ ਵੀ ਮੈਂ ਖਾਂਦਾ ਰਹਾਂ ।

ਗਰਮੀ

ਲੱਖ ਯੋਜਨ ਹੇਠਾਂ ਅੱਜ ਆਣ ਕੇ ਸੂਰਜ ਦੇਵ
ਅਗਨੀ ਕੁੰਡ 'ਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰੇ ਸੜਦੇ ਤੀਰ ;
ਇਕ ਇਕ ਨੇਕ ਰਹੀ ਏ ਧਰਤੀ ਦਾ ਦਿਲ ਚੀਰ ,
ਧਰਤੀ ਦਾ ਸੀਨਾ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਸਬਰ ਕਰੇ ,

ਹੋਈ ਇਸ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਤਾਂਬਾ ਰੰਗ ਜ਼ਮੀਨ ।
 ਵਰੁਦੀ ਜਵਾਲਾ ਏ ਪਰ ਖੇਤੀ ਵਾਹੁਣ 'ਚ ਲੀਨ
 ਹੁਣ ਵੀ ਹੈਨ ਕਿਸਾਨ ,
 ਸਾਡੀ ਕਾਇਆਂ ਦੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਪਰਾਣ ;
 ਅਗਨੀ ਦੇ ਦਰਿਆ 'ਚੋਂ ਬੇੜੀ ਹਲ ਲੈ ਕੇ
 ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਡੁਬਦੇ ਤਰਦੇ ਜਾਣ ।
 ਮੈਂ ਬੇਦਰਦ ਇਨਸਾਨ
 ਬਰਫਾਂ ਤੇ ਪਖਿਆਂ ਵਿਚ ਆਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜ਼ਬਾਨ :
 ਅਜ ਅਤਿ ਗਰਮੀ ਏ !
 ਇਸ ਅਤਿ ਗਰਮੀ ਦੇ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਵੀਰ ਲੁਹਾਰ
 ਭੱਠੀ ਨਰਕ 'ਚ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਰਹੇ ਨੇ ਗਾਲ ;
 ਵਰੁਦੇ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰ
 ਸਾੜ ਰਹੇ ਨੇ ਅਪਣੀ ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਬਹਾਰ ,
ਮਿੱਲਾਂ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਖੂਨ ਨਚੋੜ ,
 ਛਾਕੇ ਦੇ ਸੜਦੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਬੇੜੀ ਰੋੜ੍ਹ !
 ਬੂਟੇ ਤੋੜ ਰਹੇ ਨੇ ਧੁੱਪਾਂ ਦੇ ਤੁਢਾਨ ;
 ਹੜ ਪਰਸੀਨੇ ਦੇ ਰੋੜ੍ਹਨ ਸਬਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ।
 ਧਰਤੀ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਿਹਨਤ ਜੁਲਮ ਜਰੇ ;
 ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਵੀ ਹਰਦਮ ਸਬਰ ਕਰੇ ।

ਪਰ ਮੈਂ ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਠੰਡੀਆਂ ਬਾਵਾਂ ਤੇ
 ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਅਜ ਕਿੰਨੀ ਅੱਤ ਗਰਮੀ ਏ !
 ਭਾਲੀ ਅੰਦਰ ਦੇ ਸਾਜ਼ੇ ਦੀ ਦਵਾਈ ਨਾ :
 ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਸੀਤਲ ਦਰਦ ਵਸਾਈ ਨਾ ।
 ਨਫਸ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨੇ ਖੋਜੀ ਨਾ ਹਵਾ ਕਿਧਰੇ,
 ਵੱਬੀ ਅਗਨੀ ਦਾ ਕਿਉਂ ਜਾਂਵਦਾ ਤਾ ਕਿਧਰੇ ?
 ਅਪਣੇ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਆਤਸ਼ਗੀਰ ਪਹਾੜ
 ਨਿਸ ਦਿਨ ਫਟਦਾ ਏ, ਜਾਂਦਾ ਏ ਜੀਵਨ ਸਾਜ਼ ;
 ਅਪਣੇ ਹੀ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਮਘਦੇ ਮਘਦੇ ਤੀਰ
 ਜਾਵਣ ਸਬਰ ਸਿਦਕ ਦੀ ਕੋਮਲ ਆਸ਼ਾ ਚੀਰ ;
 ਆਪੇ ਘਰ ਅਪਣੇ ਨੂੰ ਦੋਜ਼ਖ ਦੀ ਅੱਗ ਠੇਲ੍ਹੁ ,
 ਆਪੇ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ : ਅਜ ਅੱਤ ਗਰਮੀ ਏ ।

ਅੱਤ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਾਦ
 ਮੰਗ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਆ ਸਕਦੀ ਏ ਬਰਸਾਤ ।
 ਜੁਲਮ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ ਆਖਰ ਰਾਤ ।
 ਧਨੀਆਂ ਦੀ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਮਜ਼ਦੂਰ
 ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਦੂਰ ।
 ਪਰੀਵਰਤਨ ਹੋ ਕੇ ਜਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਹੋਰ,

ਪਰ ਕੀ ਬਦਲੇਗੀ ਵਿਲ ਦੇ ਸਾੜੇ ਦੀ ਤੋਰ ?
ਮੇਰੀ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਆਏਗੀ ਠੰਢ ਕਦੀ ?
ਮੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਖਬਰੇ ਬਰਸਾਤ ਨਹੀਂ ।
ਜੀਵਨ ਤਕ ਆਖਾਂਗਾ : ਅਜ ਅੱਤ ਗਰਮੀ ਏ ।

ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਕਮ

(ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ)

ਕੈਮਾਂਤਰੀ ਕਵੀ ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਦੋ ਪੰਜਾਬੀ ਉਲੰਘੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮੁੜ ਤਰਜਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਨੁਵਾਦ ਕੁਝ ਆਜ਼ਾਦ ਜਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕਵੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ। ਇਹ ਥੀ ਇਕ ਯਤਨ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਅਸਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਦੇ ਜੋਹਰ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਹੂ-ਬਹੂ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਉਠੋ, ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਓ ;
ਧਨੀਆਂ ਦਿਆਂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਬੁਹੇ, ਕੰਧਾਂ ਹਿਲਾਓ ।
ਗਰਮਾ ਦਿਓ ਦਾਸਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਸੋਜ਼-ਸਿਦਕ ਨਾਲ :
ਸੰਗ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬੇਤਾਣੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੜਾਓ ।

ਖਲਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਏ ਨੇੜੇ
 ਜੋ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪੁਰਾਣਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਏ ਮਿਟਾਓ ।
 ਜਿਸ ਖੇਤ 'ਚੋਂ ਲੱਭੇ ਨ ਕਿਸਫਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੋਟੀ
 ਉਸ ਖੇਤ ਦੇ ਹਰ ਕਣਕ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਨੂੰ ਜਲਾਓ ।
 ਕਿਉਂ ਰੱਬ ਤੇ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਰਹੇ ਪਰਦਾ ਹੀ ਤਣਿਆ ?
 ਹੁਣ ਗਿਰਜੇ 'ਚੋਂ ਗਿਰਜੇ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਓ ।
 ਕੀ ਬੁੱਤ ਦੇ ਗੇੜੇ ਨੇ ਤੇ ਕੀ ਹੱਕ ਨੂੰ ਸਲਾਮਾਂ ?
 ਚੰਗਾ ਏ ਸ਼ਮ੍ਭਾ ਮੱਕੇ ਤੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਬੁਝਾਓ ।
 ਮੈਂ ਦੂਧੀਆ ਪੱਥਰ ਤੇ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ ਤਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ,
 ਘਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਣਾਓ ।

ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨਵੀਂ ਕਾਰ ਹੈ ਬਸ ਸ੍ਰੀਸ਼ਾਗਰਾਂ ਦੀ;
 ਫਹਿਜ਼ਤ ਦਾ ਅਦਬ ਪੂਰਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਓ ।

ਸਮਾਜ ਦਾ ਬੁੱਤ

ਕੋਈ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਮਿਟਾਏ !

ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ ਆਖ ਦਿਆਂ ਸਭ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਸਾਏ ,

ਜ਼ਮਾਨਾ ਮੁੜ ਆਏ ਨਾ ਆਏ ।

ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪੱਥਰ-ਰੇਖਾ ਮੌਮ ਬਣੇ ਵਗ ਜਾਏ ,

ਕਦੋਂ ਤਕ ਕੈਦੀ ਰੁਹ ਘਬਰਾਏ ?

ਲਖ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਬਦਲੇ ,

ਸਾਗਰ ਦੀ ਤਹਿ ਬਦਲੀ ,

ਨਾਚਾਂ ਦਾ ਹਰ ਤਾਲ ਬਦਲਿਆ, ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਲੈ ਬਦਲੀ ,

ਅਜੇ ਤਕ ਹੋਬ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਆਏ ।

ਸਨਮੁਖ ਮੇਰੇ ਲੱਖਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੜਪ ਤੜਪ ਕੇ ਜੋਏ !
 ਚੁਪ ਮੇਰੀ ਨੇ ਖੂਬ ਮਿਟਾਇਆ ਉਹ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਰੋਏ ।
 ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਆਏ ਹਸਦੇ ਹਸਦੇ ਤਾਰੇ ,
 ਗਏ ਉਮੀਦਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਆਖਰ ਮੇਰੇ ਸੰਗ-ਦਵਾਰੇ ।
 ਮੈਂ ਖਬਰੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀਪ ਬੁਝਾਏ -
 ਕੋਈ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਮਿਟਾਏ !

ਦਰਦ-ਭਰੇ ਤੀਤਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਨਾ ਇਕ ਮੋਤੀ ;
 ਲਾਹਨਤ ਨੂਰ ਖੁਦਾਈ ਮੇਰੀ ! ਲਾਹਨਤ ਮੇਰੀ ਜੋਤੀ !
 ਬੇਗਿਣ ਰੇਸ਼ਮੀ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਜੁਲੱਫਾਂ ਰਾਹ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਰੁਲੀਆਂ
 ਦਰਦ ਮੁਹੱਬਤ ਭਰੀਆਂ ਸਨਮੁਖ ਲਖ ਅਦਾਵਾਂ ਡੁਲ੍ਹੀਆਂ ,
 ਅਧੀ ਅਧੀ ਰਾਤੀਂ ਕੇਮਲ ਹੱਥਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਮਨਾਇਆ ,
 ਕਿਸੇ ਵਿਲਕਣੀ ਤੇ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਰਸ ਕਦੀ ਨਾ ਆਇਆ
 ਪਿਆਰ ਦੇ ਲਟ ^{ਲੱਟ} ਕਰਦੇ ਸੋਲ੍ਹੇ ਮੈਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਬੁਝਾਏ
 ਕੋਈ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਮਿਟਾਏ !

ਤੋੜ ਤੋੜ ਕੇ ਪਰੀਆਂ ਦੇ ਪਰ ਪੀਤੇ ਖੁਨ ਪਿਆਲੇ ,
 ਅਪਣੇ ਕਾਲੇ ਖੂਹ ਅੰਦਰ ਮੈਂ ਲਖ ਫਰਿਸਤੇ ਗਾਲੇ ,
 ਸਾਗਰ-ਮੌਤ 'ਚ ਮੈਂ ਡੋਬੀ ਹੈ ਹਰ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਬੇੜੀ ,

ਮੇਰੇ ਕੁੜ੍ਹ-ਪੁਜਾਰੀ ਜਗ ਵਿਚ ਛੱਡੀ ਕਸਰ ਹੈ ਕਿਹੜੀ ?
ਲਗਦੀ ਰਹੀ ਪਿਆਸ ਵਧੇਰੇ ਪੀ ਪੀ ਬੁਲ੍ਹ-ਸੁਰਾਹੀਆਂ ;
ਲੁਕੀਆਂ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਾਸੇ ਹੇਠ ਤਬਾਹੀਆਂ ।
ਭਾਈ ਨਹੀਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮੈਨੂੰ ਲਖ ਕੋਈ ਪਰ ਤੋੜੇ ;
ਮੇਰੀ ਹੀ ਦੀਵਾਰ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਮਿਲਣ ਨਾ ਦਿਤੇ ਜੋੜੇ !
ਹੋਣ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰੁਸ਼ਨਾਈ ,
ਪਰ ਮੇਰੇ ਤਕ ਗੁਰਜ ਕਿਸੇ ਦੀ ਤਲਖ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਆਈ !
ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਏ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਚੀਰ ਕੇ ਰਖ ਦੇ ਸਾਏ ,
ਜ਼ਮਾਨਾ ਮੁੜ ਆਏ ਨਾ ਆਏ ।
ਕੋਈ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਮਿਟਾਏ !

ਕਦਰ

ਮਹਾ ਕਵੀ ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਕਥਰ ਉੱਤੇ ਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਕਾਬਲ ਦੀ
ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚਾਲ੍ਹ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਮਿੱਕਾ ਖਰਚ ਕੇ ਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ
ਦੇ ਅਤਿ ਉੱਚੇ ਹੁਨਰਵੰਦਾ ਕੋਲੋਂ ਬਣਵਾ ਕੇ, ਅਤਿ ਸੁਹੱਲੇ ਪੱਥਰ ਭੇਜੇ ਸਨ।
ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੇਠਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਈ।

ਜਿਗਰ 'ਚੋ ਉਮਡੀ ਏ ਪੱਥਰ ਦੇ ਇੰਜ ਕਦਰਦਾਨੀ,
ਨਿਕਲ ਪਿਆ ਏ 'ਛਰੀਕਾ ਦੀ ਅੱਗ ਚੋ ਪਾਣੀ।
ਕਦਰ ਕਵੀ ਦੀ ਨਾ ਜਦ ਅਪਣੇ ਦੇਸ ਨੇ ਜਾਣੀ,
ਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਸ਼ਰਧਾ ਪਿਆਰ ਅਫਗਾਨੀ।

ਮੁਲਕ 'ਚ ਲਾਜ ਨਹੀਂ ਜਦ ਕਢਨ ਕਵੀ ਦੇ ਲਈ !
 ਕਦੋਂ ਇਹ ਤੜਪੇਗਾ ਪੱਥਰ ਕਿਸੇ ਖੁਦੀ ਦੇ ਲਈ ?
 ਕੋਈ ਚੁਕਾਏਗਾ ਕੀ ਇਸ ਅਹਿਸਾਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ?
 ਰਹੇਗਾ ਹਿੰਦ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕਾਬਲ ਦਾ ।

ਉਹ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਰਦਾ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ,
 ਉਹ ਨਗਮਾ ਨੂਰ ਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਣਾਇਆ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ,
 ਉਹ ਜਿਸ ਦੀ ਖਾਕ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ,
 ਉਹ ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਖੁਦੀ ਨੇ ਮਨਾਇਆ ਏ ਖੁਦਾ ,
 ਬਲੰਦ ਕੀਤਾ ਏ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਸਿਰ ਆਖਰ ,
 ਰਹੇਂਗਾ ਉਸ ਤੋਂ ਗਾਡਲ ਤੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਖਰ ?
 ਕਵੀ ਤੇ ਕਰ ਗਏ ਪਰਦਾ ਕਦਰ ਦਾ ਅਫਗਾਨੀ ;
 ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ 'ਚ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਾ ਅਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ।
 ਰਹੇਗੀ ਵੇਸ ਤੇਰੀ ਆਨ ਪਰ ਹਰਨ ਕਦ ਤਕ ?
 ਜਗੂ ਨਾ ਕਦਰ ਦੀ ਜੋਤੀ ਤੋਂ ਤੇਰਾ ਮਨ ਕਦ ਤਕ ?
 ਕੋਈ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਖੁੱਦਾਰ ਅਪਣੀ ਮਹਿਫਲ 'ਚੋਂ ,
 ਖੁਦੀ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗੀ ਪਰ ਪਹਾੜ ਦੇ ਦਿਲ 'ਚੋਂ ।
 ਉਹ ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਰੀ ਲਾਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਲਈ ,
 ਉਹ ਦੇਵਤਾ ਜੋ ਕਿ ਆਇਆ ਸੀ ਏਸੀਆ ਦੇ ਲਈ ,

ਉਹ ਜਿਸ ਦੀ ਤੜਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਏ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਲਈ,
ਸੁਦਾ ਹੀ ਖੂਨ ਛਿਣਕਿਆ ਹੈ ਆਦਮੀ ਦੇ ਲਈ ।
ਬੜਾ ਅਸਾਨ ਹੈ ਮਥੁਰ ਚੰਦ, ਰਵੀ ਹੋਣਾ ;
ਬੜਾ ਮੁਹਾਲ ਹੈ ਪਰ ਫਲਸਫੀ ਕਵੀ ਹੋਣਾ ।
ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੀ ਇਕਬਾਲ ਆਏਗਾ ਸ਼ਾਇਦ ,
ਇਹ ਹਿੰਦ ਫੈਰ ਵੀ ਨਾ ਕਦਰ ਪਾਏਗਾ ਸ਼ਾਇਦ !
ਜਬਾਨ ਅਪਣੀ ਏ ਫੋਕੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ;
ਅਮਲ ਤਾਂ ਮੌਤ ਹੈ ਬਸ ਹਿੰਦੀ-ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲਈ !

ਰੂਸ

ਸੀ ਯੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਕਲਪਨਾ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ।
ਕਲਪਨਾ ਅਗਨੀ ਹੈ ਉਹ
ਜਨਮ ਵਿੰਦੀ ਏ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜੋ ਹਰ ਇਕ ਲਾਟ ਨੂੰ ;
ਕਲਪਨਾ ਸੋਤਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਰਾਤ ਦਿਨ
ਵਗ ਰਹੇ ਨੇ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਦਰਿਆ ਕਈ ,
ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਅਬਾਦ
ਕਾਲੇ ਮਾਣੂ-ਬਲ ਕਈ, ਜੰਗਲ ਕਈ ।
ਕਲਪਨਾ ਮੰਜ਼ਲ 'ਚ ਹੈ ਐਸੀ ਕਸ਼ਿਸ਼
ਖਿੱਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ ਜੋ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਦਾ ,
ਪੈਰ ਉਠਦੇ ਨੇ ਅਮਲ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ,
ਕਰਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਰੋਕ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ,
ਰੋਕਦਾ ਰਸਤਾ ਕੋਈ ਦਰਿਆ ਨਹੀਂ ।
ਕਲਪਨਾ ਅਗਨੀ ਹੈ ਉਹ
ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ, ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਕਦੀ

ਤੁਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਪਨ ਦੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ।
ਸ੍ਰੀ ਯੁਗਾਂ ਤੋਂ ਕਲਪਨਾ ਇਨਸਾਨ ਦੀ :
ਐਸਾ ਇਕ ਹੋਵੇ ਬਹਿਸ਼ਤ
ਜਿਸ 'ਚ ਹੋਵੇ ਆਦਮੀ ਹਰ ਆਦਮੀ ;
ਕੁਹਜ ਨਾ ਆਏ ਨਜ਼ਰ,
ਭੁੱਖ ਨਾ ਆਏ ਨਜ਼ਰ,
ਰੂਹ ਨਾ ਪਿਆਸੀ ਰਹੇ ।
ਆਤਮਾ ਨਾ ਲੋੜ ਤੋਂ ਹੋਵੇ ਉਦਾਸ੍ਰਾ :
ਆਏ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਮਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ।
ਨਾ ਕੋਈ ਵੇਚੇ ਜ਼ਮੀਠ ।
ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਏ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਡਕੀਰ ।
ਹੱਕ ਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਨਾ ਉੱਚੇ ਮਕਾਨ
ਰੋਕ ਰੱਖਣ ਝੁੱਗੀਆਂ ਵਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ।
ਕੋਈ ਬੀਜੇ, ਫਲ ਨਾ ਖਾ ਜਾਏ ਕੋਈ ;
ਰਾਜ ਹੋਵੇ ਆਦਮੀਅਤ ਦਾ ਸਦਾ ।
ਸ੍ਰੀ ਯੁਗਾਂ ਤੋਂ ਕਲਪਨਾ ਇਨਸਾਨ ਦੀ .
ਐਸਾ ਇਕ ਹੋਵੇ ਬਹਿਸ਼ਤ
ਜਿਸ 'ਚ ਹੋਵੇ ਆਦਮੀ, ਹਰ ਆਦਮੀ ।
ਇਸ ਲਈ ਅਵਤਾਰ ਵੀ ਆਏ ਕਈ ,

ਲੈ ਕੇ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਆਏ ਕਈ ,
ਆਦਮੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਇਹ ਬਹਿਸ਼ਤ
ਅੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਦਮਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ।

‘ਮਾਰਕਸ’ ਵਿਚ ਫੇਰ ਜਾਗੀ ਕਲਪਨਾ ।
ਸੋਚਿਆ ਉਸ ਨੇ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਕਲਪਨਾ
ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਏ ਸਦਾ ਇਨਸਾਨ ਦੀ
ਪਰ ਅਧੂਰੀ ਇਹ ਅਜੇ ਤਕ ਕਿਉਂ ਰਹੀ ?
ਭੁੱਖ ਦਾ ਇਲਾਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਈ ,
ਪੇਟ ਦੇ ਦੁਖ ਦੀ ਬਣਾਈ ਨਾ ਦਵਾ ।
ਖੂਬ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜਗ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ,
ਖੂਬ ਰਤ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜ਼ਾਲਮ ਵਿਆਜ ।
ਪੈਣ ਨ੍ਹਾ ਦਿਤਾ ਸਰਾਈ ਦਾ ਰਵਾਜ
ਲੱਛਮੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਦਾ ।
ਧਰਮ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਧਨ-ਕੁਬੇਰ
ਆਮ ਖਲਕਤ ਦੇ ਗਲੇ ਕਟਦਾ ਰਿਹਾ ।
ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਦਾ ਬਹਿਸ਼ਤ ?
ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ !
ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਹਨੇਰ ,

ਦੇਖ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜੁਲਮ ,
 ਮਾਰਕਸ ਵਿਚ ਫੇਰ ਜਾਗੀ ਕਲਪਨਾ :
 ਐਸਾ ਇਕ ਹੋਵੇ ਬਹਿਸ਼ਤ
 ਜਿਸ 'ਚ ਹੋਵੇ ਆਦਮੀ ਹਰ ਆਦਮੀ ।
 ਏਹੋ ਦੁਨੀਆ ਅਰਸ਼ ਦਾ ਹੋਵੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ,
 ਫਰਸ਼ ਦਾ ਹੋਵੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ।
 ਕਲਪਨਾ ਲਿਖਦਾ ਰਿਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਆ ;
 ਅਮਲ ਕਰਦਾ ਸਖਤੀਆਂ ਸਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ।
 ਲੱਖ ਦਬਾਏ ਵੀ ਗਏ ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ,
 ਲੱਖ ਲੁਕਾਏ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪਰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ।
 ਕਲਪਨਾ ਅਗਨੀ ਹੈ ਉਹ
 ਪਰਬਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਲੁਕ ਸਕਦੀ ਨਹੀਂ ,
ਬਣ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਵੇ ਭੁਗਾਲ ।
 ਫੇਰ ਜਾਗੇ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਸਭ ਖਿਆਲ
 ਅਪਣੇ ਦੇਸੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਰੂਸ ਵਿਚ ।

ਹੱਲ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸੁਆਲ ;
 ਜਾਗਿਆ ਸਭ ਰੂਸ ਦਮ ਲੈਨਿਨ ਦੇ ਨਾਲ ।
 ਸੀ ਯੁਗਾਂ ਤੋਂ ਕਲਪਨਾ ਇਨਸਾਨ ਦੀ

ਹੋ ਗਈ ਸਾਕਾਰ ਆ ਕੇ ਰੂਸ ਵਿਚ ।
 ਏਸ਼ੀਆ ਯੂਰਪ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਮੇਲ,
 ਦੋਹਾਂ ਬੱਗਾਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ
 ਹੋ ਰਿਆ ਪੈਦਾ ਬਹਿਸ਼ਤ
 ਜਿਸ 'ਚ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਫਿਰ ਆਦਮੀ !
 ਭੁਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨ ਥਾਂ ਬਾਕੀ ਰਹੀ ;
 ਸਾਂਝਤਾ ਦਾ ਵੀ ਉਜਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ।
 ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਕਦੀ ਸੀ ਜ਼ਮੀਰ
 ਤਾਪ ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ।
 ਆਦਮੀ ਇਸ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦੁਖ ਦੇ ਲਈ ;
 ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੀ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਸਿਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ।
 ਹਾਲੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਆਈ ਸੀ ਬਹਾਰ ,
 ਹਾਏ ! ਪਰ ਦੌਲਤ ਦਿਆਂ ਭੁਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਾਈ ਨਹੀਂ !

ਰਿੜਕ ਕੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਗਰ ਨਿਕਲਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੀ ਇਹ,
 ਰਾਖਸ਼ਸ ਪਰ ਆ ਗਏ ਨੇ ਖੁਹਣ ਨੂੰ !
 ਫੇਰ ਵੀ ਲੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹੋਸਲੇ
 ਦੇਵਤੇ ਹੀ ਪੀਣਗੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ;
 ਕੋਈ ਰਾਕਸ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਪੀ ਸਕਦਾ ਨਹੀਂ ,

ਅਮਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਨਹੀਂ ਇਹ ਪੀ ਕੇ ਭੁਤਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ।
ਦਿਲ 'ਚ ਲੱਖਾਂ ਆਸਰੇ ਰਖਦਾ ਹੋ ਸੈਂ,
ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਬਹਿਸ਼ਤ ,
ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਖਿਆਲ ।

ਆਦਮੀ ਮਰ ਜਾਣ ਕੁਝ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ;
ਕੋਈ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਜੁਲਮ
ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਮਲ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ।

ਹੈ ਯੁਗਾਂ ਤੋਂ ਕਲਪਨਾ ਇਨਸ਼ਾਨ ਦੀ
ਐਸਾ ਇਕ ਹੋਵੇ ਬਹਿਸ਼ਤ
ਜਿਸ 'ਚ ਹੋਵੇ ਆਦਮੀ ਹਰ ਆਦਮੀ ।

ਇਕ ਵਾਰ ਆਇਆ ਕਈ ਵਾਰ ਆਏਗਾ
ਆਦਮੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਇਹ ਬਹਿਸ਼ਤ ।

ਲਖ ਦੀਵੇ ਬਾਲੇ ਇਹ ਦੀਵਾ,
ਗਾਈ ਨੂਰ ਘਟੇ ਨ ਇਸ ਦਾ ।